

Heibel om de Stille Veldvermakenlaan

Het Belgische parlement en de machtsstrijd om de taalwetten op het bestuur (1878-1921-1932)

MAARTEN VAN GINDERACHTER

projectmedewerker BOF

vakgroep nieuwste geschiedenis, Universiteit Gent

In 1932 kloeg de katholiek Van den Eynde vanop het spreekgestoelte in de Kamer de manke vertaling van Franse straatnamen in Brussel aan. Hij hekelde de geïnspireerde ambtenaar die van de 'Avenue des Sports' de 'Stille Veldvermakenlaan' had gemaakt.¹ Achter deze anekdote gaat een wetgevingsproces schuil dat begon in 1878 en via de taalwetten op bestuurszaken van 1921 en 1932 eindigde in 1963, maar waarover we tot vandaag nauwelijks ingelicht zijn.

In 1993 verzuchtte H. Van Goethem nog dat "onder historici van de Vlaamse Beweging de belangstelling voor studie van de taalwetgeving niet opvallend groot [is]".

"Dat moet verwondering wekken. De respons van het parlement en van de regeringen op de Vlaamse grieven heeft de Vlaamse Beweging mede de weg gewezen en is medebepalend geweest voor het verhaal van die beweging. De behoedzame historicus moet echter nog steeds vaststellen dat hij vaak onvoldoende en soms zelfs niet is ingelicht over de verwezenlijking via het parlement van de taalwetgeving en de staatshervorming [...]" (Van Goethem 1993: 7)

Met dit in het achterhoofd heb ik in mijn licentiaatsverhandeling de parlementaire genese van 14 taalwetten onderzocht (Van Ginderachter 1998). In dit artikel wil ik dieper ingaan op de totstandkoming in de Kamer van Volksvertegenwoordigers van de wetten op het taalgebruik in bestuurszaken van 1878, 1921 en 1932.² Die zijn immers, met de woorden van Van Goethem,

¹ Van den Eynde *APC*, 1931-1932, 17 februari 1932, p. 836.

² Over de bestuurstaalwet van 1963 zijn we goed ingelicht door artikelen van Els Witte (WITTE 1989 en 1993). Bovendien geven de Kamerdebatten uit deze periode nauwelijks een inkijk in het besluitvormingsproces. De taalwetten van 1963 zijn immers volledig totstandgekomen buiten het parlement, in Hertoginnedal.

Hoe het de taalwetten verging in de senaat, zal ik enkel ter sprake brengen wanneer de door de Kamer goedgekeurde wettekst er geamendeerd en teruggezonden werd.

"nog niet het voorwerp geweest van een globale diepgaande historische studie. Dat is een lacune van formaat." (Van Goethem 1993: 13)

Er zijn echter nog andere redenen om ons over dit aspect van de taalstrijd te buigen. De afgelopen twintig jaar was een van de heetste hangijzers in het historische debat over de Vlaamse beweging het Vlaamsgezinde gehalte van de verschillende politieke families. Grof geschematiseerd zien we twee kampen van historici. Aan de ene kant is er de 'school' van Lode Wils die ervan uitgaat dat *"van bij het ontstaan van de taalbeweging [...] ze vooral werd gedragen en gesteund door de traditionalistische, kerkelijke opinie"*. (Wils 1994d: 460) Er ontstond zo een vicieuze cirkel: *"hoe meer sympathie de beweging ondervond onder de geestelijkheid en in de katholieke opinie, hoe meer wantrouwen en tegenkanting ze wekte aan de overkant"*. (Wils 1992: 165) Bovendien waren de liberalen als erfgenamen van de Franse revolutie tijdens de Franse overheersing volledig 'gedenationaliseerd'. (Wils 1994d: 459-460) Ook het socialisme had zich - ondanks een *"belofterijke verstrengeling van de Vlaamse beweging met de radicale stroming vanaf 1848 en met de beginnende arbeidersbeweging van 1857 tot 1870"* - ervan afgewend. (Wils 1994c: 190) Tussen de Vlaamse beweging enerzijds en de socialist en de liberalen anderzijds is het nooit meer goed gekomen. Zij zijn zich, volgens Wils, onverschillig en zelfs vijandig blijven opstellen. De band tussen geloof en Vlaamsgezindheid daarentegen werd hechter toen er vanaf de jaren 1890 *"een ware vervechting tussen de Vlaamse Beweging en de beginnende christen-democratie"* ontstond. (Wils 1994b: 246)

Tegenover Wils staan o.a. H. Van Velthoven en A.W. Willemsen. Deze auteurs benadrukken het belang van het liberale flamingantisme en de positieve houding van de Vlaamse socialist tegenover de taalwetten. Tegelijkertijd plaatsen zij vraagtekens bij de door Wils vooropgezette osmose tussen christen-democratie en Vlaamsgezindheid. (zie o.a. Willemsen 1974: 202-204 en Van Velthoven 1982: 117-118)

Omdat deze polemiek mijns inziens te vaak ontaardt in een welles-nietespettelje, is het zaak de retoriek van de politieke partijen af te wegen tegenover hun eigenlijke verwezenlijkingen in het Belgische taalconflict. Een onderzoek naar hun aandeel in de totstandkoming van de taalwetgeving via een analyse van de parlementaire annalen kan hier een uitstekend hulpmiddel bij zijn. Immers, in de letterlijke neerslag van de parlementaire debatten vinden we zowel het discours van de verschillende disputanten, als hun werkelijke bijdrage aan de wetteksten (via de hoofdelijke stemmingen). Omdat de pers en de archieven van betrokken politici vnl. inzicht geven in de retoriek en niet noodzakelijk in de praktijk, heb ik ze niet in mijn onderzoek betrokken. Een nadeel van deze aanpak is dat we, bij afwezigheid van relevante secundaire literatuur, geen kijk kunnen nemen achter de schermen van het besluitvormingsproces; een bezwaar dat echter minder doorweegt aangezien we nog niet eens wisten wat er zich op de planken in volle openbaarheid afspeelde.

Niet alleen de interne evolutie van de taalwetgeving en de inbreng van de politieke partijen kan men analyseren aan de hand van de parlementaire annalen. Een van de manieren om het politieke bedrijf te bestuderen is als een strijdtoneel waarop groepen, bewegingen en partijen met elkaar in de clinch gaan om het overwicht in de staat, of minstens om een deel van de overheidskoek. Aangezien het in deze agonistische theorie draait om invloed op het beleid, zal een van de machtscentra waarop hun actie zich richt, het parlement, de wetgever zijn. Zo kan men de strijd om de macht in de Belgische staat onder andere gadeslaan vanuit de coulissen van de taalwetdebatten in de Kamer. In potentie waren taalwetten immers een gevaar voor het status quo, al was het maar omdat bij een correcte toepassing de positie van Franstaligen in het gedrang kwam.

Om de parlementaire totstandkoming van de taalwetgeving te ontleden als een machtsconflict doe ik een beroep op L. Huyse. Hij onderscheidt vier fasen in de politieke besluitvorming. (Huyse 1973) In het eerste stadium moet een bepaalde sociaal ongewenste situatie 'zichtbaar' worden. Vervolgens moet men die 'wantoestand' als een collectieve aangelegenheid gaan zien die een interventie van de overheid noodzaakt. Ten derde dient het probleem door een politieke drukkingssgroep aangekaart te worden en ten slotte moeten de beleidsvoerders prioriteiten vastleggen. Dit laatste heeft zowel betrekking op de keuze van één bepaalde kwestie uit het gamma van problemen waarvoor pressiegroepen aandacht vragen, als op de concrete uitwerking van een oplossing. Terwijl Huyse zich in zijn artikel concentreert op de jaren 1960, gaat deze bijdrage verder terug in de tijd.

Om de overgangen tussen de vier stappen te kunnen verklaren, introduceer ik drie – nauw met elkaar samenhangende – factoren die de realisatie van een (politiek) programma beïnvloeden. Ten eerste is er de macht die een groep ontleent aan een (al dan niet fictieve) achterban. Hebben we te maken met een massabeweging die enkel al door haar loutere getalsterkte de beleidsmakers ontzag inboezemt, of met een numeriek verwaarloosbare organisatie die door het prestige en de sociaal-economische positie van haar leden een gewillig oor vindt in de hoogste beleidsregionen? De arbeidersbeweging van de late 19de eeuw kon bogen op een omvangrijke aanhang, maar had moeite om gehoor te vinden bij de leidende klasse. Dit in tegenstelling tot bv. financiële lobby's rond de Société Générale. Of nog, gaat het om een groepering met een schimmige wervingskracht, die zich niettemin opwerpt tot vertegenwoordiger van het volk? Hierbij kunnen we denken aan de Vlaamse beweging van de 19de eeuw.

Ten tweede vergroten de kansen op succes van een belangengroep als haar machtsaanspraken legitiem bevonden worden door de publieke opinie en de beleidsvoerders. In welke mate kan zij haar eisen rechtvaardigen binnen het heersende ideologische systeem? Bijvoorbeeld, de kracht van het getal is pas doorslaggevend geworden binnen het democratische bestel. Volgens het

burgerlijke 19de-eeuwse wereldbeeld mochten enkel mensen die iets te verdedigen hadden, de bezittenden, politieke zeggenschap hebben. Het was ongehoord dat have-nots – ongeacht hun aantal – een stem zouden hebben in 's lands beleid en dus in het beheer van andermans bezittingen. De roep om algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen zou dan ook lange tijd genegeerd worden. Het algemeen meervoudig mannenstemrecht was zelfs expliciet gebaseerd op deze bezitsideologie.

Ten derde beïnvloedt de (materiële) integratie van een groep in 'het systeem' haar machtspositie. Met andere woorden hoeveel vertrouwelingen nemen sleutelposities in binnen het staatsstelsel, de politieke partijen en alternatieve machtscentra zoals de zuilen, financieel-economische instellingen, etc. Zo is het niet verwonderlijk dat tijdens beide wereldoorlogen de bezetter in zijn greep naar de macht eigen mensen of collaborateurs inschakelde op zowat alle overheidsniveaus.

Twee methodologische opmerkingen – over de representativiteit van de Kamerdebatten met betrekking tot de machtsverhoudingen tussen belangengroepen in de samenleving en over de gebruikte terminologie – sluiten deze inleiding af.

De politici die deelnamen aan de discussies in het halfroond waren niet noodzakelijk de 'slippendragers' van bv. de Vlaamse of de Waalse beweging, maar uit hun redevoeringen en hun stemgedrag kunnen we minstens opmaken welke belangengroepen hun discours beïnvloedden en dus wie de grootste invloed had op de wetgever. In het taalconflict draait het daarbij om de Vlaams-, Frans-, en Waalsgezinden. Deze belangengroepen zijn zowel levensbeschouwelijk als sociaal allesbehalve homogeen en hun gedachtengoed varieerde door de tijd heen. Ik hanteer deze begrippen dan ook niet essentialistisch.

In taalwetaangelegenheden is Vlaamsgezind wie een aanzienlijker plaats wil toekennen aan het Nederlands en/of het aandeel van het Frans wil bevriezen of inkrimpen. Vóór 1900 houdt Vlaamsgezindheid een verdediging in van de bestaansrechten van het Nederlands of van de tweetaligheid van Vlaanderen, zeker na de Eerste Wereldoorlog van de taalhomogeniteit van Vlaanderen. Met flamingantisch refereer ik aan alles wat betrekking heeft op de georganiseerde Vlaamse beweging. Het onderscheid Vlaamsgezind-flamingantisch is m.a.w. zuiver functioneel, beide termen kunnen in bepaalde omstandigheden synoniemen zijn.

Fransgezinden verdedigen de positie van het Frans en/of trachten het aandeel van het Nederlands tot een minimum te beperken. Vóór 1900 wilden ze slechts faciliteiten toestaan aan Fransonkundigen, na de Eerste Wereldoorlog eisten ze de erkenning van de tweetaligheid van Vlaanderen.

Tijdens het onderzoek voor mijn licentiaatsverhandeling bleek al gauw dat ik met de traditionele omschrijving van wallingantisch als *passee-partout* voor alles wat te maken heeft met de Waalse beweging op een dood spoor zat. Volgens de wetenschappelijke literatuur oversteeg ze pas ten vroegste vanaf de jaren 1880 haar folkloristische karakter en had ze tot minstens 1910 een overwegend liberale inslag. Al gauw bleek echter dat bepaalde Kamerleden al 'wallingantische' klachten lieten horen bij de bespreking van de eerste taalwetten en dat na 1893 ook socialistische en katholieke volksvertegenwoordigers zich aanschurkten tegen het gedachtegoed van de Waalse beweging. Ik maak dan ook – zeker vóór de Eerste Wereldoorlog – een onderscheid tussen de (in aanvang) antiklerikale, georganiseerde Waalse beweging en een algemenere Waalsgezinde houding. Centraal daarin stond verzet tegen individuele tweetaligheid, taaldwang en tegen de introductie van het Nederlands in Wallonië, wat – met de woorden van J. Lothe – geassocieerd werd met "*pertes d'emplois, gaspillage des fonds de l'Etat, abâtardissement culturel, menace pour l'unité nationale*". (Lothe 1976: 192 en Hasquin 1989: 229) In de praktijk vielen Waals- en Fransgezindheid wat betreft hun visie op de tweetaligheid van Vlaanderen samen tot minstens 1925.

1. De wet van 22 mei 1878

Rond 1860, toen ze de stap zette van een literair-folkloristische 'Vlaamsche' interesse naar politieke actie, begon de Vlaamse beweging druk uit te oefenen op de partijen om wettelijke hervormingen af te dwingen. Tot minstens 1894 echter was het Vlaamse vraagstuk nauwelijks een politieke factor van belang. Als flaminganten binnen hun partij al invloed hadden, was dit niet in de eerste plaats het gevolg van hun Vlaamsgezindheid. Dat de eerste taalwetten er pas kwamen in de jaren 1870 had o.a. te maken met de allesoverheersende vrijheidsideologie die onlosmakelijk verbonden was met het ontstaan van België. Artikel 23 van de grondwet had in 1830 de taalvrijheid geproclameerd. Taalregelingen – in de ogen van de tegenstanders taaldwang – waren lange tijd uit den boze.

Toen het katholieke Kamerlid Jan Delaet (Antwerpen) in 1876 de eerste stap zette voor een wettelijke taalregeling in de administratie, gold sinds de Belgische onafhankelijkheid in alle (gemeentelijke, provinciale en staats-)besturen de taalvrijheid voor ambtenaren. Hierdoor konden Nederlands-onkundigen carrière maken in de Vlaamse administratie. De eisen van de flaminganten beperkten zich aanvankelijk (rond het midden van de 19de eeuw) tot de rijksadministratie: de correspondentie met de lagere besturen en met particulieren en de mededelingen aan het publiek moesten minstens tweetalig zijn en in Vlaanderen dienden Nederlandssprekenden benoemd te worden. (Wils 1977: 98-99)

De katholieke regering die in 1870 aan de macht kwam, deed de belofte geen Nederlandsonkundigen meer te benoemen in Vlaanderen en de circulaires aan gemeente- en provinciebesturen in de twee talen te publiceren in het staatsblad. Omdat het voorlopig bij woorden bleef, lag de bal in het kamp van de Vlaamsgezinde volksvertegenwoordigers.

Al tijdens de bespreking van de taalwet van 1873 had Jan Delaet een initiatief aangekondigd. Zijn op 6 april 1876 onder de homogeen katholieke regering ingediende voorstel verplichtte de Vlaamse gemeente-, provincie- en staatsbesturen in een meerderheid van de gevallen minstens het Nederlands te gebruiken.³ De Brusselse agglomeratie omvatte negen gemeenten.⁴ Het provinciebestuur van Brabant en de besturen van die negen gemeenten mochten het Frans gebruiken mits er een Nederlandse vertaling werd gemaakt. De mededelingen aan het publiek waren verplicht tweetalig en de correspondentie met particulieren en besturen moest in het Nederlands als die daarom vroegen.

Met de parlementsverkiezingen van 11 juni in het vooruitzicht werd het voorstel, dat nog was aangepast door de centrale afdeling,⁵ in amper drie zittingen door de Kamer behandeld. De Kamerzitzes waren als volgt verdeeld.

	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	57	-	11	= 68
<i>liberalen</i>	1	13	42	= 56
	= 58	= 13	= 53	

(bron: eigen cijfers)⁶

³ Het voorstel was van toepassing op de provincies Antwerpen, Limburg, Oost- en West-Vlaanderen en op het arrondissement Leuven (APC, 1875-1876, 6 april 1876, pp. 760-761).

⁴ Brussel, Laken, Anderlecht, Etterbeek, Sint-Gillis, Elsene, Sint-Joost-Ten-Node, Sint-Jans-Molenbeek en Schaarbeek.

⁵ DPC, 1877-1878, 28 februari 1878, pp. 190-199.

⁶ Alle in dit artikel geciteerde cijfers zijn gebaseerd op de lijst van Kamerleden en de stemuitslagen in de APC, De Vuldere 1965 en Van Molle 1969.

De Kamerleden zijn ingedeeld bij het arrondissement waarvoor ze verkozen zijn. De provincie Brabant was tot 1963 verdeeld in drie kiesarrondissementen: Brussel, Leuven en Nijvel. De twee laatste heb ik bij hun respectieve taalggebied gerekend. Brussel vormt een geval apart omdat het tot 1963 bestond uit de Brusselse agglomeratie en de Vlaamse gemeenten van wat in 1963 het administratieve arrondissement Halle-Vilvoorde is geworden.

Toen het voorstel op 8 mei 1878 (met de enige hoofdelijke stemming van de hele procedure) unaniem werd goedgekeurd met 98 stemmen voor, was het dankzij een amendement van de katholiek Thonissen (Hasselt) nog enkel van toepassing op de centrale staatsbesturen. De mededelingen aan het publiek van die besturen moesten in Vlaanderen in het Nederlands of in beide talen opgesteld worden. De rijksambtenaren dienden in het Nederlands te corresponderen met gemeenten en particulieren tenzij die het Frans verkozen; in het *arrondissement* Brussel gold het tegenovergestelde.

Protest tegen deze aanpassing kwam er enkel van de radicale Vlaamsgezinden: de katholieken Delaet, Kervyn de Volkaersbeke (Gent), A. De Decker (Antwerpen) en Coremans (Antwerpen).⁷ Hun verzet was bovendien aarzelend en maakte al snel plaats voor gelatenheid:

“[N]ous nous résignons [...] à ne pas tout demander, ce n’est pas que nous renoncions à le faire, mais c’est parce que nous croyons que le moment n’est pas venu [...]”⁸

Ze wisten immers dat, als ze vasthielden aan Delaets voorstellen, de bespreking hoogstwaarschijnlijk niet vóór de verkiezingen van 11 juni 1878 afgelopen zou zijn. Zo liepen ze het risico hun kiezers onder ogen te moeten komen zonder concrete resultaten en na 11 juni geconfronteerd te worden met een weerbarstiger Kamer. De gematigde Vlaamsgezinden (de katholieken Thonissen, Magherman (Oudenaarde) en Van Wambeke (Aalst)⁹) lieten begaan.

Waarom was het gebrek aan slagkracht van de radicale Vlaamsgezinden, die er toch in geslaagd waren Delaets voorstel in behandeling te laten nemen, te wijten? L. Huyses vierstappenmodel voor de realisering van een politiek programma biedt een begin van verklaring. Een belangrijke groep Kamerleden, waaronder de twee katholieke regeringsleden die in de debatten aan het woord kwamen, nl. Minister van Financiën Malou (Sint-Niklaas) en Mi-

⁷ De indeling in gematigde en radicale Vlaamsgezinden is gebaseerd op de redevoeringen van de betrokkenen. Radicaal waren diegenen die de wet als een minimum beschouwden, (een weliswaar zwak) protest aantekenden tegen het amendement van Thonissen en hechtten aan een regeling voor processen-verbaal en voor akten van de burgerlijke stand. Gematigd waren zij die zich niet negatief uitlieten over het principe van de taalwetgeving, maar een eindpunt zagen in de uiteindelijke wet.

Een belangrijke opmerking hierbij is dat geen enkele Waalse katholiek, Vlaamse liberaal of verkozene voor het *arrondissement* Brussel zich in de debatten mengde.

⁸ DELAET APC, 1877-1878, 2 mei 1878, p. 776; zie ook A. De Decker APC, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 806-807; Kervyn de Volkaersbeke 7 mei 1878, p. 810.

⁹ Zie THONISSEN APC, 1877-1878, 2 mei 1878, pp. 774-775 en 7 mei 1878, p. 809; MAGHERMAN APC, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 811; VAN WAMBEKE APC, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 808.

nister van Binnenlandse Zaken Delcour (Leuven), zag nog steeds het belang niet in van een taalregeling in de administratie en van taalwetgeving in het algemeen. Malou zag weinig goede kanten aan het wetsvoorstel:

“J’ai vu approcher ce débat avec une *patriotique inquiétude*. Il y aurait un *danger national, permanent, suprême*, à poursuivre une discussion qui ne peut aboutir qu’à créer chez nous la division la plus fatale.”

Volgens hem schortte er niets aan de taalpraktijken in de Vlaamse besturen. Na zes en een half jaar wachtte hij nog steeds op “*la première plainte contre le régime qui s’est pratiqué quant à l’emploi des deux langues en usage en Belgique*”.¹⁰ Delcour van zijn kant antwoordde aan de Vlaamsgezinde volksvertegenwoordiger Kervyn de Volkaersbeke, die hem suggereerde de besturen een circulaire te zenden om hen aan te sporen in Vlaanderen meer Nederlands te gebruiken: “*Au contraire; je ne le ferai certainement pas.*”¹¹ Het overwicht van het Frans werd m.a.w. niet als een probleem ervaren dat een interventie van de overheid noodzaakte. Sommigen, zoals de liberaal Frère-Orban (Luik), benadrukten dat er af en toe misschien individuele dwalingen waren, maar dat men zeker niet kon spreken van systematische wantoestanden. Een overheidsingrijpen wezen ze af: de taalvrijheid moest primeren.

“[C]e que j’ai pu constater [...] c’est que toujours le gouvernement s’est attaché à faire en sorte qu’il n’y eût point de grief du côté des Flamands quant à l’usage de la langue. [...] Vous me citerez peut-être, dans telle ou telle localité flamande [...] un [...] fonctionnaire qui ne sait pas le flamand. C’est possible [...] On n’y peut trouver un grief sérieux.”¹²

Ondanks deze desinteresse of vijandigheid bij heel wat volksvertegenwoordigers waren Vlaamsgezinde pressiegroepen (zoals de Nederduitse Bond) erin geslaagd hun probleem op de agenda van het parlement te plaatsen. De politieke klasse moest immers tot op zekere hoogte rekening houden met de Vlaamsgezinden omdat hun stem door de wankele regeringsmeerderheden in deze periode de doorslag kon geven in het allesoverheersende ideologische conflict. (Witte, Craeybeckx en Meynen 1997: 97-99)

¹⁰. MALOU APC, 1877-1878, 8 mei 1878, p. 824 (mijn cursivering).

¹¹. DELCOUR APC, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 810.

¹². FRÈRE-ORBAN APC, 1877-1878, 8 mei 1878, p. 823.

De radicale Vlaamsgezinden hadden echter nauwelijks invloed op de oplossingen die door de politieke elite uitgewerkt werden. Er waren mijns inziens een drietal redenen voor hun gebrek aan macht. Ten eerste was de Vlaamse beweging in 1878 een kleinburgerlijke belangengroepering die de noden van de Fransonkundige massa niet in haar strijd betrok. Dit belette de Vlaamsgezinden niet zich in het parlement te beroepen op de steun van het onmondige Vlaamse 'volk': "*Je parle au nom de trois millions de Flamands qui réclament leurs droits.*"¹³

Ten tweede had de Vlaamse beweging geen greep op de overheid. Zij had te weinig vertegenwoordigers in cruciale en basisfuncties van de staat. De magistratuur en de hoge ambtenarij waren weinig geneigd om zich achter de eisen van de Vlaamse beweging te scharen. Dit gold evenzeer voor de partijtenoren en voor een aanzienlijke groep backbenchers uit liberale én katholieke partij. Hoewel we weinig kunnen zeggen over de numerieke krachtverhoudingen tussen de verschillende groepen bevatten de debatten van 1878 aanwijzingen dat er sinds de goedkeuring van de taalwet van 1873 weinig veranderd was. De liberale partij behoorde toen grotendeels tot het radicaal Fransgezinde kamp en moest het nagenoeg zonder een Vlaamsgezinde fractie stellen – ze had slechts twee Vlaamse Kamerleden. (zie Van Ginderachter 1999: 105) In 1878 trokken Bara (Doornik), Pirmez (Charleroi) en Frère-Orban, de enigen die als liberalen aan het woord kwamen, ondanks hun unanieme jastem hevig van leer tegen het wetsvoorstel en de uiteindelijke wet.¹⁴ De aanwezigheidsgemiddelden bij de eindstemming wijzen evenmin op een groot enthousiasme.¹⁵ Denkelijk wilden de overwegend Fransgezinde liberale Kamerleden, zo vlak vóór de verkiezingen, de Vlaamsgezinde kiezers niet al te zeer voor het hoofd stoten, voor een al bij al beperkte taalwet. Het Vlaamsgezinde electoraat kon op bepaalde plaatsen immers de kiesstrijd beslissen.

In de katholieke partij was in 1873 aan Vlaamse kant een grote meerderheid gematigd tot radicaal Vlaamsgezind, de regeringsleden en een meerderheid van Waalse katholieken waren gematigd Fransgezind. (zie Van Ginderachter 1999: 108) In 1878 bleek de Vlaamsgezindheid van 8 van de 10 Vlaams-

¹³ KERVYN DE VOLKAERSBEKE (*APC*, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 806).

¹⁴ FRÈRE-ORBAN *APC*, 1877-1878, 8 mei 1878, pp. 822-823; PIRMEZ *APC*, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 813; BARA *APC*, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 812.

¹⁵ Bij de Waalse liberalen stemde 66 % van de Kamerleden mee (tegenover 55 % in 1873), bij de Vlaamse liberalen 100 % (1 op 1), bij de Brusselse liberalen 92 % (12 op 13, tegenover 77 % in 1873). De stijging van het aanwezigheidsgemiddelde bij de Brusselaars kan in verband staan met de sterkere positie die het liberale flamingantisme tussen 1873 en 1878 had veroverd in de hoofdstad. Door de scheuring tussen progressieven en doctrinairen binnen de 'Association libérale' van Brussel waren de liberale flaminganten scherprechter geworden bij de verkiezingen. (WITTE 1973: 340)

katholieke Kamerleden die het spreekgestoelte beklommen uit hun discours. Bovendien kwam 88% van de Vlaamse katholieken (tegenover 84 % in 1873) bij de eindstemming opdagen. De Waalse katholieken kwamen in 1878 niet aan het woord, maar leken minder geïnteresseerd: slechts 45 % van hen stemde mee (tegenover 93 % in 1873). Bovendien schuwde de katholieke regering bij monde van Malou en Delcour, hoe kort die ook aan het woord kwamen, de Fransgezinde retoriek niet (zie boven).¹⁶

In tegenstelling tot de flaminganten zou de Waalse beweging minder moeite hebben om de bestuurselite van België voor haar zaak te interesseren. Aangezien de Vlaamse beweging ondanks haar staatsgetrouwheid wel degelijk een contestatiebeweging was, riep zij weerstanden op in groepen die belang hadden bij het status quo. Zo bleek in het parlement in 1878 (net als in 1873, zie Van Ginderachter 1999: 106-107) een zekere Waalsgezindheid bij liberale toppolitici zoals Jules Bara en Frère-Orban. Dat uitte zich in hun angst voor een Vlaamse ‘mainmise sur l’Etat’ en hun verdediging van de carrièrekansen van eentalige Walen in Vlaanderen.

“Le danger, ce serait la prédominance d’une race sur l’autre; le danger, ce serait de faire en sorte qu’une seule race pût avoir accès aux fonctions publiques. [...] Les Flamands ont un avantage incontestable sur les Wallons, puisqu’ils peuvent aller partout; il faut, pour être juste et sauvegarder un intérêt national, veiller à ce que les Flamands n’envahissent pas toutes les fonctions publiques.”¹⁷

Bara pleitte ervoor in Wallonië de openbare functies voor te behouden aan Walen, aangezien de nieuwe wet die in Vlaanderen voortaan grotendeels reserveerde voor Vlamingen.¹⁸ Partijpolitieke redenen en niet zo zeer communautaire speelden mee bij dit Waalsgezinde verzet. In de ogen van overtuigde Waalse liberalen konden maatregelen ten gunste van het Nederlands enkel de Vlaamse klerikalen begunstigen.

Een derde reden voor de zwakke greep van Delaet c.s. op het parlement was het onvermogen van de Vlaamse beweging om de beleidsmakers of de massa te overtuigen van haar legitimiteit. In 1830 had de revolutionaire burgerij *“alle andere klassen aan het bestel [weten] te binden met als kernidee de door haar*

¹⁶ Wat Frans- van Vlaamsgezinden scheidde, was o.a. de manier waarop ze aankeken tegen de toenmalige taalsituatie in het openbare leven. Eerstgenoemden ontkenen het bestaan van (systematische) wantoestanden, terwijl de andere groep daar sterk in geloofde.

¹⁷ FRÈRE-ORBAN, *APC*, 1877-1878, 8 mei 1878, pp. 822-823; zie ook PIRMEZ, *APC*, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 813.

¹⁸ BARA, *APC*, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 812.

intellectuelen bejubelde 'vrijheid in alles en voor alles' [...].” (Wils 1994d: 470) Het fundament van de Belgische natie was met andere woorden de vrijheidscultus. Zodra de Vlaamse beweging rond 1860 aan politiek ging doen, stelde dit de flaminganten voor problemen. Enerzijds geloofden ze als goede Belgen in die vrijheid, anderzijds moesten hun eisen er in zekere mate afbreuk aan doen. Delaet kan model staan voor deze houding. Hij droeg het sacrosancte principe van de taalvrijheid nog steeds hoog in het vaandel. Wat hij en zijn medestanders aankloegen, was het misbruik en de gebrekkige toepassing ervan.¹⁹ De grondwet, zo zei Delaet, had een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de burger wiens taalvrijheid absoluut was en de “*fonctionnaire administratif ou judiciaire, qui doit faire usage de la langue prescrite par la loi*”. Ambtenaren moesten zich in contacten met het publiek schikken naar de wensen van de betrokkenen: zij waren er voor de burgers en niet omgekeerd. Als het publiek geen rechtstreeks belang had bij het taalgebruik van de ambtenaren, was de nood om wettelijk in te grijpen “*moins impérieusement*”; de taalvrijheid zou in dat geval uitkomst bieden.²⁰

De legitimeringsproblemen van flaminganten stopten echter niet bij die Vrijheidscultus. Daar kwam bovenop dat de elite niet echt wakker lag van een taal die enkel gesproken werd door de politiek onmondige massa. Het argument dat men terwille van het gelijkheidsprincipe rechten moest geven aan het 'Vlaams', sneed geen hout in de toenmalige context. Ongelijkheid was als het ware ingeschreven in de grondwet.

Delaets hoop om binnen afzienbare tijd ook de gemeenten en provincies in de wet op te nemen, bleek ijdel, hoewel hun besturen na 1878 intern begonnen te vernederlandsen (Wils 1998a: 479). De taalregeling voor de administratie werd door het onderwijsprobleem volledig naar de achtergrond verdrongen. Dit was o.a. een gevolg van de nieuwe oriëntering die J. MacLeod en L. De Raet rond de eeuwwisseling aan de Vlaamse beweging gaven. Flaminganten kregen aandacht voor de sociaal-economische ontvoogding van Vlaanderen. Het middelbaar en hoger onderwijs moest een volkseigen elite vormen, die de volkskracht van de Vlaamse massa zou activeren en haar uit het materiële en intellectuele isolement zou trekken. In de groeiende Vlaamse dienstensector, waar men hypergevoelig was voor taalachterstelling en -barrières, had men wel oren naar deze ideeën.

¹⁹ Relevant in dit opzicht was hoe A. De Decker afrekende met de tegenwerping als waren er te weinig Nederlandkundige gendarmes om het Nederlands te verplichten voor processen-verbaal: “*Cette objection s’appuie sur un abus criant. On veut justifier une atteinte portée à la liberté de langage, un abus qu’on ne détruit pas et qu’on ne détruira jamais, si l’on ne fait intervenir la loi.*” (A. De Decker APC, 1877-1878, 7 mei 1878, p. 807)

²⁰ Delaet APC, 1875-1876, 25 april 1876, pp. 802-803.

Bij het begin van de 20ste eeuw had de Vlaamse beweging haar rekruteringsbasis onder invloed van het cultuurflamingantisme uitgebreid en had zij een betere organisatorische onderbouw gekregen. Zo waren ter verdediging van de economische en de beroepsbelangen van Nederlandssprekenden het Vlaamsch Handelsverbond (het latere VEV) en de Vereniging van Vlaamse staatsbedienden opgericht. Vlaamse ambtenaren en bedienden, zgn. 'witteboordflaminganten', organiseerden zich vanaf 1910 in een 'Vereniging van Vlaamse Staatsbedienden'. Hoewel ze aandrongen op een nieuwe bestuurs-taalwet om de carrièrekansen van Nederlandstaligen in de overheidsadministraties te verbeteren, kwam er pas tijdens de Eerste Wereldoorlog weer schot in de zaak. Er werd een bestuurlijk splitsing doorgevoerd, die na de oorlog onmiddellijk ongedaan werd gemaakt.

De Vlaamse beweging kwam danig verzwakt uit de wereldbrand. Ze had niet alleen af te rekenen met een golf van chauvinisme, maar kreeg ook het odium op zich geladen van het activisme en raakte blijvend verdeeld tussen de minimalisten van Frans Van Cauwelaert en de Vlaams-nationalisten. Vandaar dat de aanhangers van het minimumprogramma hun minst controversiële eis voor het parlement brachten: de vernederlandsing van de besturen.

2. De wet van 31 juli 1921

Hoewel Van Cauwelaert op 24 december 1919 met het vooroorlogse wetsvoorstel ter vernederlandsing van de Gentse universiteit voor de dag kwam, ging hij zich al gauw concentreren op een taalwet voor de administratie. Hij was er immers niet zo zeker van dat een Vlaamse universiteit in het patriotische klimaat haalbaar was en hij wilde de jaren '20 met een Vlaamse overwinning inzetten.

Op 4 februari 1920 dienden enkele Vlaamse Kamerleden uit de drie grote partijen het nagenoeg ongewijzigde wetsvoorstel van J. Delaet van 6 april 1876 opnieuw in (= het voorstel-Pussemier).²¹ Nadat het door een bijzondere Kamercommissie, waarin Van Cauwelaert de toon aangaf, onder handen genomen was, werd het op 30 juni 1920 voorgesteld.²²

Voor het eerst proclameerde een wetsvoorstel de volledige wettelijke gelijkheid tussen Vlaanderen en Wallonië. De gemeente-, provincie- en rijksbesturen moesten intern de streektaal gebruiken, maar konden mededelingen aan het

²¹. DPC, 1919-1920, 4 februari 1920, nr. 85.

²². DPC, 1919-1920, 30 juni 1920, nr. 396.

publiek in beide talen bekendmaken en moesten een particulier antwoorden in diens taal. Als een bepaald percentage van de kiesgerechtigden erom vroeg (bv. in steden met meer dan 70.000 inwoners 15%), moesten de mededelingen en de documenten bestemd voor het publiek in beide talen opgesteld worden. Wie de streektaal niet kende, kon geen staatsfunctie vervullen. In de centrale besturen moesten het Frans en het Nederlands "une égalité de droit et de fait réelle" genieten.

Voor Brussel was er een compromis uitgewerkt tussen Vlaams- en Fransgezinden. Enerzijds werd de Brusselse agglomeratie niet afgebakend en mochten de Brabantse provincie- en de Brusselse gemeenteraden zelfstandig hun interne diensttaal bepalen. Wel moesten ze "l'égalité effective des langues françaises et flamandes" respecteren. Anderzijds waren de berichten aan het publiek verplicht tweetalig en moesten de administratieve akten opgesteld worden in de taal van de betrokkenen. De ambtenaren van de Brusselse agglomeratie dienden beide landstalen te spreken, net zoals die van de centrale staatsbesturen.

Dit voorstel belandde op 3 augustus 1920 in de Kamer en werd in vier opeenvolgende vergaderingen afgehandeld. Op dat moment was er een driepartijenregering onder leiding van de katholieke Delacroix aan de macht en vormde het parlement een constituante, die de grondwet aan de naoorlogse situatie moest aanpassen. De politieke partijen verhieldden zich als volgt in de Kamer.

	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i> ²³	45 (van wie 11 christ-dem.)	7 (van wie 1 christ-dem.)	21 (van wie 5 christ-dem.)	= 73
<i>liberalen</i>	15	6	13	= 34
<i>socialisten</i>	23	9	38	= 70
<i>fronters</i>	4	1	-	= 5
<i>andere</i>	1	3	-	= 4
	= 88	= 26	= 72	

²³. De cijfers over de christen-democraten komen uit GERARD, 1985: 114.

Artikel 1, de ruggengraat van het commissievoorstel,²⁴ werd op 4 augustus aan een stemming onderworpen. 98 Kamerleden stemden voor, 45 tegen en 7 onthielden zich (zie bijlage 1). Bij deze eerste stemming bleek dat enkel in de katholieke partij de Vlaamse eisen op welwillendheid aan beide zijden van de taalgrens konden rekenen. De BWP stemde *communautaire* (alle Vlamingen en Brusselaars voor, op drie na alle Walen tegen). Een derde van de Vlaamse liberalen stemde tegen, de Brusselse en Waalse liberalen waren unaniem in hun afwijzing. De overige hoofdelijke stemmingen bevestigden dit beeld.²⁵ Het wetsvoorstel dat op 6 augustus 1920 de Kamer verliet, had twee belangrijke aanpassingen ondergaan, die al na de eerste lezing aangebracht waren:

1. De Brusselse agglomeratie zou voortaan uit 15 gemeenten bestaan: Anderlecht-Kuregem, Brussel(-Laken), Etterbeek, Elsene, Koekelberg, Oudergem, Schaarbeek, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Gillis, Sint-Joost-ten-Node, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Jette, Ukkel, Vorst en Watermaal-Bosvoorde (artikel 2).

2. De ambtenaren van de centrale besturen en van de Brusselse agglomeratie "*worden voortaan in gelijk getal benoemd onder de kandidaten die de examens in de Fransche taal en onder die welke de examens in de Vlaamsche taal hebben afgelegd*".²⁶ Ze hoefden dus niet meer tweetalig te zijn zoals in het oorspronkelijke voorstel (artikel 6).

Het aldus geamendeerde voorstel haalde het met 95 stemmen tegen 43 bij 9 onthoudingen.²⁷

²⁴ Met commissievoorstel bedoel ik het voorstel van de Kamercommissie van 30 juni 1920, met senaatsvoorstel het voorstel dat op 13 mei 1921 werd goedgekeurd door de senaat.

²⁵ Zie de stemming over het amendement-Max dat bepaalde dat de provincie- en gemeenteraden zelf hun interne diensttaal konden kiezen en dat de mededelingen aan het publiek steeds tweetalig moesten zijn (bijlage 2); en over het amendement-Braun, dat aan de ambtenaren de taalkeuze liet voor speciale technische studies (bijlage 3).

²⁶ APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 2388.

²⁷ APC, 1919-1920, 6 augustus 1920, p. 2421.

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i> ²⁸	43	5	10 (van wie 1 christ-dem.)	= 58
<i>liberalen</i>	5	0	0	= 5
<i>socialisten</i>	19	6	2	= 27
<i>fronters</i>	3	1	-	= 4
<i>andere</i>	0	1	-	= 1
	= 70	= 13	= 12	

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	3 (van wie 1 christ-dem.)	= 3
<i>liberalen</i>	3	3	9	= 15
<i>socialisten</i>	0	0	24	= 24
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	1	-	= 1
	= 3	= 4	= 36	

onthielden zich	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	3 (van wie 2 christ-dem.)	= 3
<i>liberalen</i>	2	0	2	= 4
<i>socialisten</i>	1	0	1	= 2
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 3	= 0	= 6	

²⁸ Aangezien de Vlaamse en Brusselse katholieken steeds unaniem stemden heeft het weinig zin een onderscheid te maken tussen Vlaamse en Brusselse christen-democraten.

Alle Vlaamse en Brusselse katholieken, socialisten en fronters, een meerderheid van Vlaamse liberalen en van Waalse katholieken stemden voor; net als de meeste aanwezige regeringsleden. Uit de stemverklaringen van de onthouders bleek dat ze het wetsvoorstel afkeurden.²⁹ Tegen stemden alle Waalse en Brusselse liberalen en vrijwel alle Waalse socialisten. Kortom, de katholieke partij oversteeg gedeeltelijk de taalverdeeldheid ten gunste van de Vlaamse eisen, de liberale ten ongunste ervan. De BWP stemde communautair.³⁰

Ondanks het verzet van de ministers Destrée en P.E. Janson, die zich tijdens de stemmingen lieten kennen als Fransgezind, stond de regering-Delacroix niet afwijzend tegenover het commissievoorstel. Volgens C.H. Höjer moest zij "*ses engagements vis-à-vis des Flamands*" waarmaken. (Höjer 1946: 107) De Vlaamsgezinden hadden enkele dagen vóór de stemming over het commissievoorstel immers artikel 47 van de grondwet – dat het algemeen enkelvoudig mannelijk stemrecht invoerde – goedgekeurd. A.W. Willemsen wijst er ook op dat de regering de Vlaamse katholieken milder wilde stemmen tegenover het Frans-Belgische militaire akkoord dat op stapel stond en waartegen ze zich gekant hadden. (Willemsen 1975: 186)

Na de eindstemming in 1920 nam de zaak een voor de Vlaamsgezinden ongunstige wending. C.H. Höjer schrijft hierover:

"La faiblesse constitutive du cabinet, la lutte entre les partis, le mécontentement croissant des catholiques, le prestige toujours plus faible de M. Delacroix auprès de son parti, et l'irritation des libéraux, tout concourait à ruiner la position du gouvernement, lorsque les Chambres se séparèrent." (Höjer 1946: 108)

²⁹ Minister Destrée had het over "*un constant recours à la contrainte qui me répugne*", minister P.E. Janson over "*une contrainte qui peut être dangereuse*", de katholiek Gendebien over "*[des] dispositions que j'estime préjudiciables aux Belges de langue française*". (APC, 1919-1920, 6 augustus 1920, p. 2421)

³⁰ De opkomst bij deze eindstemming lag hoog, enkel bij de Vlaamse en Brusselse liberalen was er een grote afwezigheid (in vergelijking met de anderen uit hun taalgroep). Dit wijst erop dat zij de wet weinig genegen waren, maar liever wegbleven dan tegenstemden om niet al te zeer uit de toon te vallen.

stemden mee	Vlaanderen	Brussel	Wallonië
katholieken	97%	71%	76%
liberalen	66%	50%	84%
socialisten	86%	66%	71%

De regering-Delacroix viel in november 1920 over Franse munitieleveringen aan Polen via België. Bij de vorming van de nieuwe driepartijenregering eisten de liberalen dat er niet geraakt zou worden aan de Franstalige Gentse universiteit en dat de regering zich niet zou uitspreken over de bestuurswet. Over geen van beide punten werd een precies akkoord bereikt. Wel beloofde de nieuwe regering-Carton de Wiart in haar beleidsverklaring het commissievoorstel in de senaat te verdedigen en een voorstel in te dienen "*sur la création des assises d'une université à Gand*". De premier weigerde echter uitdrukkelijk een kabinetskwestie te maken van de goedkeuring van het commissievoorstel. (Höjer 1946: 107 en Gerard, 1985: 136)

Protestmoties van Waalse gemeentebesturen, diatribes in de Franstalige pers en veroordelingen op het liberale partijcongres van 16 oktober 1920 begeleidden het voorstel op zijn weg naar de senaat. De senaatscommissie van Binnenlandse zaken raakte op 15 december 1920 klaar met een nieuwe tekst, die de taalvrijheid invoerde voor gemeente- en provinciebesturen. De consternatie in Vlaanderen was groot en dit noopte koning Albert tot een ingreep. Hij liet Van de Vyvere en de Brusselse katholieke senator Braun een compromis uitwerken. (Van Aken 1998: 86-95, 99, 104-121, 142-152) Pas op 13 mei 1921 werd het door de senaat goedgekeurd. De Kamer besprak dit senaatsvoorstel tussen 26 en 29 juli 1921. Het werd uiteindelijk - na hoofdelijke stemmingen over drie ophefmakende amendementen (zie bijlagen 4, 5 en 6) - ongewijzigd aangenomen met 75 stemmen tegen 57 bij 14 onthoudingen.³¹

³¹. APC, 1920-1921, 29 juli 1921, p. 2418.

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	38	3	1 (van wie 1 christ-dem.)	= 42
<i>liberalen</i>	6	0	0	= 6
<i>socialisten</i>	18	6	2	= 26
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	1	0	-	= 1
	= 63	= 9	= 3	

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	9 (van wie 2 christ-dem.)	= 9
<i>liberalen</i>	4	5	10	= 19
<i>socialisten</i>	0	0	23	= 23
<i>fronters</i>	4	1	-	= 5
<i>andere</i>	0	1	-	= 1
	= 8	= 7	= 42	

onthoudingen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	1	1	8 (van wie 1 christ-dem.)	= 10
<i>liberalen</i>	2	0	0	= 2
<i>socialisten</i>	1	0	1	= 2
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 4	= 1	= 9	

De fronters stemden tegen omdat de wet niet ver genoeg ging. Van de regering stemden enkel Destrée en de liberaal Devèze (Brussel) tegen. De verhoudingen in de BWP en de liberale partij waren nog dezelfde als tijdens de stemming van het commissievoorstel in 1920. De Vlaamse en de Brusselse socialisten stemden voor, de Waalse tegen. De liberale partij stemde tegen op een kleine meerderheid van Vlaamse liberalen na. Enkel de katholieke partij bleek haar houding aangepast te hebben: ze verbrokkelde in twee communautaire blokken (Vlamingen en Brusselaars tegen Walen).³² De koerswijziging van de Waalse katholieken had natuurlijk te maken hebben met het verzet waarop het commissievoorstel in 1920 in Wallonië gestuit was.

De uiteindelijke wet bracht enkele (voor de Vlaamsgezinden) betere of neutrale aanpassingen aan het commissievoorstel aan. De centrale en de provinciebesturen moesten hun mededelingen aan het publiek in de twee talen publiceren. Gemeenten konden nog steeds vrij beslissen over een externe tweetaligheid, maar de criteria voor een verplichte externe tweetaligheid waren verscherpt. De gemeente- en provinciebesturen waren in geen geval nog verplicht een particulier in diens taal te antwoorden. De ambtenaren van de centrale besturen en die van de Brusselse agglomeratie moesten tweetalig zijn. Particulieren konden van de centrale staatsadministraties originele akten in de taal van hun keuze bekomen en van de overige besturen voor eensluidend verklaarde vertalingen.

Daar stonden echter enkele voor de Vlaamsgezinden negatieve aanpassingen tegenover. De wet erkende niet langer de principiële eentaligheid van de Vlaamse besturen: de provincie- en gemeentebesturen mochten autonoom

³² De onthoudingen bevestigden dit stemgedrag want de vier Vlaamse en de ene Brusselse onthouder verklaarden voorstander te zijn, vier Waalse katholieken verklaarden tegen te zijn, maar gepaard te hebben met afwezigen.

De hogere opkomst bij de eindstemming in 1921 wijst erop dat door de campagne tegen de wet meer Kamerleden gedwongen werden kleur te bekennen (vooral aan Vlaams-liberale zijde). Dat de Brusselse katholieken het lieten afweten, kan te maken hebben met de in Brussel weinig populaire verplichting van tweetaligheid voor ambtenaren die de nieuwe wet invoerde. Afwezig blijven was een elegante manier om niet met de Vlaamse katholieken te botsen.

stemden mee	Vlaanderen	Brussel	Wallonië
katholieken	87%	57%	85%
liberalen	80%	83%	76%
socialisten	86%	66%	68%

een interne tweetaligheid invoeren. De verplichte kennis van de streektaal gold enkel nog de staatsambtenaren die in contact kwamen met het publiek. Sint-Pieters-Woluwe en Sint-Stevens-Woluwe werden gevoegd bij de Brusselse agglomeratie (die bij K.B. uitgebreid kon worden). Particulieren konden er geen administratieve akten meer eisen in hun taal. In de staatsbesturen van de Brusselse agglomeratie zou het respectieve aandeel van het Frans en het Nederlands bepaald worden aan de hand van de taalsituatie in de gemeenten waar ze gevestigd waren. Die gemeenten konden het Frans als exclusieve interne diensttaal gebruiken en er bestond weinig twijfel over dat ze dat ook zouden doen. De 'verdwaalde gemeenten' op de taalgrens, ten slotte, konden na elke tienjaarlijkse volkstelling een ander taalregime krijgen.³³ Hierdoor werd een flexibele taalgrens gecreëerd tussen Vlaanderen en Wallonië.

Hoewel er wederzijdse toegevingen gedaan waren en ongeacht de vernederlandsende effecten die de wet zou hebben in de Vlaamse provincie- en gemeentebesturen (zie Wils 1985: 123), hadden de Vlaamsgezinden op wetgevend vlak een relatieve nederlaag geleden.³⁴ De vier stappentheorie van L. Huyse indachtig, kunnen we stellen dat de taalsituatie in de Vlaamse besturen een moeilijk te omzeilen probleem was geworden. Enkel aan Waalse en Franstalig-Brusselse kant twijfelde men in 1921 nog aan de noodzaak van een wettelijke interventie. De Waalse katholiek Pastur (Nijvel) verwoordde de mening van vele Franstaligen toen hij zei dat "*le régime de tradition et de liberté qui nous régit depuis 1830, en matière administrative, était excellent*".³⁵ De Vlaamse Kamerleden, afgezien van enkele liberalen, riepen vrijwel unaniem om verandering (de katholieken ietsje luider dan de socialistische omdat zij hun Waalse vleugel minder moesten ontzien). Door het negatieve imago dat de Vlaamse beweging had overgehouden aan de Eerste Wereldoorlog moesten zij hun eis, de volledige vernederlandsing van Vlaanderen volgens het minimumprogramma, echter temperen. Noch het oorspronkelijke voorstel van 4 februari 1920 noch het commissievoorstel, waar de hand van Van Cauwelaert in aanwezig was, banden het Frans *volledig* uit de Vlaamse besturen. Het voorstel-Pussemer wettigde Franstalige gemeentebesturen in Vlaanderen en Nederlandstalige in Luik en Henegouwen als de "algemeenheid" van de inwoners de andere taal sprak. Het commissievoorstel *verplichtte* elke lokale administratie particulieren te antwoorden in hun taal en rechtvaardigde

³³. De 'communes égarées' of de 'verdwaalde taalgrensgemeenten' waren gemeenten waar de overgrote meerderheid van de bevolking een andere taal sprak dan die van het gebied waar ze administratief of gerechtelijk toe behoorden.

³⁴. Het is belangrijk hierbij de intrinsieke inhoud van de wet niet de verwarren met de uiteindelijke toepassing ervan.

³⁵. PASTUR APC, 1920-1921, 26 juli 1921, p. 2310.

expliciet de aanwezigheid van taalminderheden.³⁶ Dit betekent evenwel niet dat Van Cauwelaert het senaatsvoorstel zonder meer slikte.³⁷ *Gazet van Antwerpen* vatte de houding van de Vlaamsgezinden op 2 augustus 1921 lapidair samen: "Welnu, wij houden liever eene vogel in de hand, dan er een gansch dozijn hoogweg in de lucht te zien fladderen."³⁸

Hoewel de Vlaamsgezinden uiteindelijk lijdzaam moesten toezien hoe de wet in hun nadeel aangepast werd, slaagden zij erin de minst belangrijke van hun eisen op de politieke agenda te plaatsen en het exclusieve gebruik van het Frans in Vlaamse besturen te verbieden. Als we de factoren overlopen die de invloed van de Vlaamse beweging bepaalden, stond zij in 1921, ondanks de terugslag van de Eerste Wereldoorlog, heel wat verder dan in 1878. Het is duidelijk dat rond 1920 een grotere groep mensen zich kon verzoenen met de doelstellingen van het minimalisme of het Vlaams-nationalisme.³⁹ Zij vonden de bestaansgronden van de Vlaamse beweging gerechtvaardigd en aanvaardden de Franstalige machtsaanspraak, die gebaseerd was op de (taal)vrijheid als kern van de belgitude, niet meer. Bovendien was taaldiscriminatie niet meer in overeenstemming te brengen met het principe een man-een stem: politici moesten het Franskundige electoraat voor zich trachten te winnen. Een derde verklaringselement, naast de numerieke aanhang en legitimiteit van de Vlaamse beweging, was de positie van Vlaams-, Frans-, en Waalsgezinden binnen de politieke partijen en binnen het staatsstelsel.

In de katholieke partij namen Vlaamse en Brusselse volksvertegenwoordigers het eensgezind op voor het commissievoorstel. Of zij zich allen knarsetandend aansloten bij het senaatsvoorstel, dan wel of zij beide voorstellen zonder onderscheid slikten – zoals de oude krijger Charles Woeste⁴⁰ –, valt

³⁶ Over de verplichte externe tweetaligheid schreef de commissie in haar verslag: "L'article 4, adopté à l'unanimité, protège les droits des minorités." *DPC*, 1919-1920, 30 juni 1920, nr. 396 (mijn cursivering)

³⁷ Van Cauwelaert zei ietwat eufemistisch: "Cette loi ne nous donne complète satisfaction." (*APC*, 1920-1921, 28 juli 1921, p. 2388) Dat hij wel degelijk ontevreden was, bleek op 3 mei 1921 toen hij het senaatsvoorstel in *De Standaard* o.a. een "wettelijk wangedrochtje" noemde (VERMOTE 1989: 92); en op 1 juni 1921 toen hij de Vlaamse Kamergroep voorstelde de regering te laten vallen (ELIAS 1971: 53-55).

³⁸ De overige Antwerpse Vlaamsgezinde kranten (op *De Schelde* na) waren het hiermee eens. (VERMOTE 1989: 92-99; citaat 96)

³⁹ Volgens Lode Wils kreeg de Vlaamse beweging een massa-aanhang dankzij de doorbraak van de christelijke arbeidersbeweging die de sociale en de Vlaamse strijd als één beschouwde. (WILS 1994b: 248-251)

⁴⁰ Woeste verdedigde beide voorstellen op dezelfde wijze alsof ze nauwelijks verschilden (zie *APC*, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2295 en *APC*, 1920-1921, 27 juli 1921, pp. 2340-2341).

moelijk uit te maken. Wat wel zeker is, is dat zij op het eerste gezicht een uitstekende onderhandelingspositie hadden om het commissievoorstel goedgekeurd te krijgen. Na de peripetieën in de senaat was hun steun voor de invoering van het algemeen stemrecht weliswaar niet meer nodig, maar de grondwetsherziening zou pas in oktober 1921 voltooid worden (de belangrijke hervorming van de senaat stond nog op stapel). Bovendien konden ze dreigen met het ontslag van minister Van de Vyvere, lid van de Vlaamse Kamergroep.⁴¹

Een drietal factoren bepaalden hun houding. Ten eerste was er de internationale crisis. Frankrijk had Duitsland een ultimatum gesteld voor de herstelbetalingen, dat afliep op 12 mei 1921. Duitsland aanvaardde in extremis de Franse voorwaarden, maar het vooruitzicht op een militaire interventie maakte de Vlaamse katholieken heel wat voorzichtiger. Ten tweede zou de val van de regering weinig opgelost hebben.

“Si celui-ci tombait, il rentrerait tout au plus remanié dans le choix des personnes: une crise gouvernementale sans dissolution n’avait donc pas de sens. Au cas d’une crise gouvernementale suivie d’une dissolution avant l’achèvement de la révision [de la constitution], il aurait fallu élire le nouveau Sénat selon le vieux système censitaire, ce qui était absurde.” (Höjer 1946: 119)

Ten slotte speelden machtsverwervingsprocessen een niet te onderschatten rol. Nederlandstaligen wilden een aandeel in de overheidsstructuren dat recht evenredig was met de bevolkingsverhoudingen, terwijl Franstaligen hun veroverde posities verdedigden. De Vlaamsgezinden, ontgoocheld door de oorlogservaringen en 50 jaar van – in hun ogen – loze taalwetgeving, beseften na de Eerste Wereldoorlog pas goed dat zolang ze niet in het centrum van de macht stonden, ze niets essentieels zouden klaarmaken. Het waren de staatsstructuren die het succes van de taalwetgeving en de taalstrijd in belangrijke mate determineerden. De inertie van het Franstalige staatsstelsel moest doorbroken worden door er Nederlandstaligen in te droppen. In dit opzicht was het senaatsvoorstel geen mislukking.

⁴¹ Op 7 maart 1921 stelde de Vlaamse Kamergroep zelfs een ultimatum: vóór de gemeenteraadsverkiezingen van 24 april moest het commissievoorstel goedgekeurd zijn anders zou Van de Vyvere opstappen. Die verroerde echter niet toen het moment van de waarheid gekomen was. (Gerard 1985, pp. 136-137)

De groeiende staatsinterventie, bureaucratisering, tertialisering en verzuijing maakten de inzet, nl. de verdeling van staatsfuncties, voor de Vlaamsgezinden enkel hoger.⁴² Dit verklaart ook hun schijnbaar wispelturige houding tegenover de verplichte tweetaligheid van ambtenaren van de centrale besturen en van de Brusselse agglomeratie. In 1920 hadden ze er zonder hoofdelijke stemming mee ingestemd die individuele tweetaligheid te vervangen door een paritaire vertegenwoordiging van eentaligen omdat ook zo de aanwezigheid van Vlamingen in de staatsadministratie gegarandeerd was. Het is belangrijk op te merken dat het initiatief hiertoe niet uitging van Van Cauwelaert en de Vlaamsgezinden (de radicalere frontpartij terzijde gelaten), maar van de Waalse katholiek Poncelet,⁴³ en dat Van Cauwelaert er zich pas akkoord mee verklaarde toen de Waalsgezinden hun veto stelden tegen de verplichte tweetaligheid.⁴⁴ In 1921 echter werd het amendement van Poncelet verworpen met 74 stemmen tegen 54 bij zes onthoudingen (zie bijlage 4). Alle aanwezige Vlaamse Kamerleden (op 1 liberaal en 1 socialist na) stemden tegen. Poncelet had de steun van de Vlamingen verloren. Van Cauwelaert was bereid geweest "[dans un] esprit de conciliation" een paritaire vertegenwoordiging te aanvaarden,⁴⁵ maar dit was een tactische toegeving in ruil voor de goedkeuring van het commissievoorstel door de Waalse katholieken. In 1921 noodzaakte de steun van de Fransgezinden voor een verzwakt voorstel geen tegenprestatie meer in de ogen van de Vlaamsgezinden. P. Delfosse schrijft de Vlaamsgezinde Kamerleden hierbij motieven toe die ze niet hadden:

"[L]es deux stratégies leur offraient des avantages: celle du bilinguisme leur donnait à terme un nouveau pouvoir dans l'Etat unitaire [...] celle de la dualisation leur permettait d'avancer sur la voie d'une Flandre politiquement autonome, avec cet atout que la mesure était préconisée par les Francophones eux-mêmes! [...] Ainsi, les Flamands apparaissent plus 'Belges' que les Francophones." (Delfosse 1997: 392-393, mijn cursivering)

⁴² Tussen 1913 en 1929 steeg het aantal ambtenaren in de centrale administratie en de diensten die ervan afhingen (uitgezonderd de spoorwegen) van 50.133 naar 68.019 (DELFOSSÉ 1997: 392, voetnoot 162).

⁴³ Zie APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 2388.

⁴⁴ Zie o.a. de liberalen Masson (Bergen) APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2294; Crick (Brussel) APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2306; en de socialisten Branquart (Zinnik) APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2330 en Piérard (Bergen) APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2312, 5 augustus 1920, p. 2387.

⁴⁵ VAN CAUWELAERT APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 2387.

Delfosse gaat er ten onrechte van uit dat *une Flandre politiquement autonome* op de verborgen agenda van de Vlaamsgezinden stond.⁴⁶ Behalve in de frontpartij waren de voorstanders van federalisering of zelfs regionalisering weinig talrijk in het parlement vóór 1935.

Dat de Vlaamse christen-democraten en de katholieke flaminganten sterk tegen elkaar aanleunden na de Eerste Wereldoorlog, daarover is er weinig discussie in de literatuur. Volgens L. Wils werd de katholieke partij 'Vlaamser' door hun inbreng. De uiteindelijke wet van 1921 was hieraan te danken.

"Hier had Van Cauwelaert het eerste grote resultaat gehaald van de volgehouden inspanningen die hij al vóór, tijdens en na de oorlog geleverd had om de vlaamsgezindheid van de katholieke partij te radicaliseren." (Wils 1985: 123)

We moeten deze invloed m.i. relativiseren. De macht van de 40 Vlaamse en Brusselse katholieke Vlaamsgezinden was niet in verhouding tot hun getalsterkte. Ze konden bv. hun zienswijze nog niet opdringen aan de katholieke senatoren, die het commissievoorstel verwierpen. Willemsen wijst erop dat zij "*homines novi in de politiek [waren] en zich daarom minder kon[den] doen gelden in de partijleiding*". (Willemsen 1962: 404)

In de Waalse vleugel van de katholieke partij was er een grotere bereidheid om tegemoet te komen aan de Vlaamse eisen dan in de overige partijen. Een meerderheid van Waalse katholieken (10 tegen 6) steunde het commissievoorstel. Hun Vlaamsgezindheid was echter voorwaardelijk: als de druk van de Waalse beweging te groot werd – wat zeker het geval was na de goedkeuring van het commissievoorstel – bonden ze in (cf. stemming senaatsvoorstel).

Daarnaast was er een groep overtuigde Waalsgezinden, met Cousot (Dinant-Philippeville) en Pastur als woordvoerders, die het wallingantische register bespeelden. Wallonië was homogeen Franstalig, Vlaanderen was tweetalig. Pastur vroeg daarom alle bepalingen m.b.t. Wallonië uit de wet te schrappen (zie bijlage 5). Ook verketterde hij het "*principe fou du bilinguisme généralisé*".⁴⁷

⁴⁶ Dit apriorisme blijkt uit enkele van Delfosses opmerkingen. Zo schrijft ze dat de Vlamingen en vooral de katholieken in 1920 voorstander waren van de verplichte tweetaligheid van de hogere ambtenaren. "*Cela semble paradoxal, la formule du bilinguisme étant plus unitaire que la dualisation, tant sur le plan symbolique que pratique.*" (Delfosse 1997: 392)

⁴⁷ Pastur APC, 1920-1921, 26 juli 1921, p. 2310; zie ook Cousot APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2297.

“[Cette proposition de loi] excluera tous les Wallons du pays flamand, excluera tous les Wallons des administrations et, dans un avenir prochain, tous les Wallons de l’administration centrale.”⁴⁸

De liberale partij was ongetwijfeld de meest Fransgezinde. Het gros van de Vlaamse liberalen (8 tegen 1) sprak zich bv. uit voor het amendement-Max (zie bijlage 2) dat de taalvrijheid voor gemeenten en provincies invoerde. Dit Fransgezinde overwicht bleek ook tijdens de debatten. Slechts één Vlaamsgezinde nam het woord (Homans uit Turnhout),⁴⁹ tegenover vijf Fransgezinden: Braun (Gent), Straus (Antwerpen), Glorie (Ieper), Amelot (Oudenaarde) en Claes (Leuven).⁵⁰

De Brusselse en de Waalse liberalen waren allen Fransgezind, die laatsten ook uiterst Waalsgezind. Het was een uitgemaakte zaak voor hen dat het Frans dé officiële taal van België was en dat de taalvrijheid ook voor ambtenaren gold.⁵¹ Dat zij, net zoals de Waalse socialisten, door de campagne tegen het commissievoorstel radicaler geworden waren, was duidelijk. De Vlaamse beweging was in hun ogen de slippendrager van het oorlogszuchtige Duitsland en zette “la germanisation” van België verder.⁵² De Waalse arbeiders werden uit de openbare instellingen geweerd ten gunste van Vlamingen “*qui ne seront pas de notre race et qui prétendront absorber et opprimer complètement notre activité*”.⁵³

De Vlaamse en Brusselse socialisten kwamen in 1920 en 1921 nauwelijks aan het woord. Betekent dit dat zij niet op durfden tegen hun Waalse partijgenoten of minder Vlaamsgezind waren dan de Vlaams-katholieke Kamer-

⁴⁸ Cousot APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2298; zie ook Poncelet APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 2385; Mabilie (katholiek, Zinnik) APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 2385.

⁴⁹ Homans APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2317; zie ook Homans APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2351.

⁵⁰ Zie o.a. Braun APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, pp. 2301-2302; Amelot APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2326.

⁵¹ Max (Brussel) stelde: “[L]e bon sens exige qu’il soit fait usage de la langue le plus familière aux fonctionnaires et employés.” (Max APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 3[=2]360) Masson (Bergen) diende een amendement in dat ertoe strekte het Frans als enige diensttaal in de centrale staatsadministraties in te voeren. (APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2329)

⁵² Cocq (Brussel) APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2342; zie ook Van Hoegaerden (Luik) APC, 1920-1921, 26 juli 1921, p. 2312; Buisset (Charleroi) APC, 1920-1921, 28 juli 1921, p. 2377.

⁵³ Buisset APC, 1920-1921, 26 juli 1921, p. 2315; zie ook Masson APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2294; Crick APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2306; Cocq APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2342.

leden? M.a.w. is L. Wils' conclusie terecht dat al in 1921 in de BWP "de wind waaide in de richting van een herstel van de partijeenheden met fractiedwang, maar op wallingantische basis"? (Wils 1994a: 372)

In dit verband moet erop gewezen worden dat de Vlaamse katholieken op Van Cauwelaert na evenmin een groot aandeel in de debatten hadden en dat de Vlaamse socialisten die wel het woord namen niet onder hoefden te doen voor hun Vlaamsgezinde katholieke collega's.⁵⁴ De slotwoorden van Huysmans' toespraak op 27 juli 1921 waren geenszins die van een man die capituleerde voor de wallinganten:

"On a essayé de déraciner le peuple flamand; on n'y a pas réussi. Les déracineurs ont disparu. La constellation s'est modifiée: les déracineurs étant battus, nous sommes en présence des 'statu-quoistes' et de ceux qui veulent créer une égalité réelle. *Le statu quo*, qui est une injustice, est inacceptable. Je compte sur la clairvoyance des divers partis pour faire disparaître tout à la fois l'égoïsme de classe et l'égoïsme de race. [...] Je termine en disant que s'il y a eu dans l'histoire du mouvement flamand une seule exagération, ce fut l'exagération de la patience."⁵⁵

Belangrijker echter was dat het stemgedrag van de Vlaamse en Brusselse socialisten nauwelijks van dat van de Vlaamse katholieken verschilde.⁵⁶ In 1921 stemden ze zelfs tegen het amendement-Poncelet (de taalpariteit in de ambtenarij) en daardoor de facto voor de verplichte tweetaligheid van staatsambtenaren (zie bijlage 4). Hiermee gingen ze regelrecht in tegen hun Waalse partijgenoten aangezien dit een van de Waalsgezinde strijdpunten was.

De Waalse socialisten waren radicaal Waalsgezind en verschilden minimaal van de 'franskiljonse' liberalen in hun verdediging van de tweetaligheid van Vlaanderen.⁵⁷ Wettelijke gelijkheid tussen de twee landsdelen was onbespreek-

⁵⁴ Eekelers verklaarde zich in naam van de meeste Vlaamse socialisten voor het commissievoorstel. "Wij meenen dat het schandaal dat sinds 1830 bestaat, moet ophouden, en dat de Vlamingen in hun eigen land niet als vreemdelingen, niet als bastaards moeten behandeld worden." (Eekelers APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2313)

Debunne zou "avec enthousiasme" voorstemmen. (Debunne APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2316)

Vandemeulebroucke verklaarde in naam van zes Vlaamse socialisten erop te vertrouwen dat "volledige rechtserkenning aan ons volk zal worden toegestaan". (Vandemeulebroucke APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 2395)

⁵⁵ Huysmans APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2350 (originele cursivering).

⁵⁶ Enkel bij de stemming over het secundaire amendement van Braun (ambtenaren die een speciale technische studie uitvoerden, mochten de taal daarvan kiezen) stemden zes van de 20 Vlaamse en alle aanwezige Brusselse socialisten met hun Waalse partijgenoten mee (zie bijlage 3).

⁵⁷ Zie bv. Piérard (Bergen) APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2311.

baar.⁵⁸ In Brussel mocht het Frans niets in de weg gelegd worden (zie bijlage 6). Wat hen vooral stoorde was dat de Waalse ambtenaren 'geslachtofferd' werden voor "*un affreux bilinguisme [...] qui ferait du peuple wallon un peuple inféodé à l'autre partie du pays*".⁵⁹ "*La raison d'être de ce projet,*" zo zei Branquart (Zinnik), "*c'est la ruée aux emplois; ce n'est que cela. Il faut des places aux créatures du flamingantisme [...] une invasion de rats flamingants menace nos bureaux.*"⁶⁰ Deze klachten gingen hand in hand met een politieke minoriseringsangst:

"[L]a Wallonie sera toujours vinculée, [...] nous serons toujours battus ici, parce que nos collègues flamands sont plus nombreux que nous et [...] les députés de l'arrondissement de Bruxelles finissent toujours par unir leurs votes aux Flamands."⁶¹

De frontpartij ten slotte toonde zich bij monde van Borginon (Aalst) tevreden over het commissievoorstel.⁶² Maes (Gent-Eeklo), die in 1921 de woordvoerder van de partij was, toonde zich minder inschikkelijk. Hij moest immers een oordeel vellen over het 'versneden' senaatsvoorstel. Het was "een consecratie van die ellendige tweetaligheid". Het Frans moest uit Vlaanderen verdwijnen. Voor de franskiljons, "die verbasterden", mocht geen uitzonderingsregime uitgewerkt worden. Van een unitair België viel niets te verwachten, hij stelde zijn hoop in "een vrij Vlaanderen in een federalistisch België".⁶³

De Vlaamsgezinden konden in 1920 en 1921 te weinig gewicht in de schaal werpen om hun minimumprogramma volledig te realiseren. De tweede helft van de jaren 1920 bracht een ommekeer. Toen Jaspar, eerste minister van de liberaal-katholieke regering, in juni 1929 verklaarde zijn politieke lot te verbinden aan een oplossing van het taalvraagstuk – beducht als hij ervoor was het Belgische eeuwfeest door enkele ongenode gasten te laten verstoren – voldeden 'halfslachtige' oplossingen niet meer. De regering zou het voortouw nemen van de taalwetgeving. Traditioneel heeft men de verklaring voor deze wending gezocht in de Bormsverkiezing en de Vlaams-nationalistische triomf

⁵⁸. Carlier (Doornik-Ath) en Piérard dienden amendementen in die elke verwijzing naar Wallonië uit de wet schraptten (zie APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2337). Een grote meerderheid van Waalse socialisten (23 tegen 4) wilde niet dat de wet ook op Wallonië van toepassing was (zie bijlage 5).

⁵⁹. Troclet APC, 1920-1921, 28 juli 1921, p. 2377; zie ook Branquart APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2330.

⁶⁰. Branquart APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2339; zie ook Troclet APC, 1920-1921, 28 juli 1921, p. 2381.

⁶¹. Troclet APC, 1920-1921, 28 juli 1921, pp. 2377-78.

⁶². Borginon APC, 1919-1920, 3 augustus 1920, p. 2300.

⁶³. Maes APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2347.

bij de parlamentsverkiezingen van 1929. Lode Wils heeft het belang van beide gebeurtenissen – symptomen van de ontwikkeling van een Vlaams natiegevoel in katholieke, kleinburgerlijke kringen – in de Vlaamse bewustwording gerelativeerd. (Wils 1994a) Reeds tijdens de bespreking van de uitdovingswet en de legerwet van 1928 was volgens hem een kentering merkbaar. H. Van Velthoven en E. Witte wijzen er ook op dat na het travaillistische kabinet-Pouillet-Vandervelde binnen de katholieke partij de angst voor een breuk zo groot geworden was dat de partijenoren (o.a. J. Renkin) bereid waren tegevoet te komen aan christen-democraten en flaminganten in de hoop de BWP en de Vlaams-nationalisten de pas te kunnen afsnijden. (Velthoven en Witte 1998: 99)

In de eerste helft van 1929 kreeg de regering de beslissende zet in de rug. Het communistische gevaar, het irredentisme in de Oost-kantons en de verhevigde druk van het nationalisme in Nederland en België, die culmineerde in de overwinning van de Frontpartij bij de verkiezingen van 26 mei 1929, maakten de regering met de woorden van A.W. Willemsen 'stormrijp'. (Wils 1994a: 354, 360-361)

3. De wet van 28 juni 1932

De taalwet van 1921 bracht volgens L. Wils een radicale interne vernederlandsing van de provincie- en gemeentebesturen teweeg (Wils 1985: 123), maar de situatie in Brussel en in de centrale besturen liet te wensen over.⁶⁴ Van wallingantische zijde kloeg men over de tweetaligheidsverplichtingen voor ambtenaren van de centrale besturen en van de Brusselse agglomeratie.

Het ACW en de BWP maakten resp. op 13 en 16 maart 1929 hun plannen inzake de centrale besturen bekend. Beide spraken zich uit voor het principe de zaken te behandelen in de taal van de streek waar ze betrekking op hadden en voor de paritaire vertegenwoordiging van Vlamingen en Walen in de staatsbesturen. De kennis van de tweede landstaal mocht voor geen enkele ambtenaar verplicht worden, ook niet voor de hoogste. Enkel de verbindingsagenten zouden tweetalig moeten zijn.

Premier Jaspar slaagde er door onenigheid binnen de regering (over de vernederlandsing van het onderwijs) pas op 14 mei 1931 in een wetsontwerp op het taalgebruik in bestuurszaken in te dienen. Het territorialiteitsbeginsel

⁶⁴. Veelbetekenend was dat eind 1929 de duizendste omzendbrief verstuurd werd die op een correcte toepassing van de wet in Brussel aandrong (Sieben 1989: 36)

werd net als in 1921 niet volledig ingevoerd. De officiële taal van de staats-, provincie- en gemeenteadministraties was Nederlands in Vlaanderen en Frans in Wallonië, maar die laatste twee besturen konden voor een gedeelte van hun diensten ook de andere landstaal gebruiken. Wie in contact kwam met het publiek, moest de streektaal kennen. De flexibele taalgrens bleef bestaan: in gemeenten waar de 10-jaarlijkse volkstellingen aangaven dat een meerderheid van de bevolking een andere taal sprak dan de streektaal, mochten de gemeentebesturen zelf hun interne diensttaal kiezen.

De regeling voor Brussel leek sterk op die uit 1921. Dezelfde 17 gemeenten vormden de agglomeratie. De gemeentebesturen mochten er nog steeds zelf hun interne diensttaal kiezen en de taalregeling in de lokale staatsdiensten (bv. de nationale maatschappij van de spoorwegen of van de waterdistributie) zou daarvan afhangen. De mededelingen aan het publiek en alle ambtenaren van de Brusselse gemeentebesturen en van de Brabantse provincie moesten tweetalig zijn. Nieuw was dat extern een zekere tweetaligheid verplicht werd: officiële documenten voor en antwoorden aan een particulier dienden opgesteld te worden in de taal die de betrokkene verkoos.

De centrale besturen en die van de provincie Brabant moesten gereorganiseerd worden zodat ze alle dossiers konden afhandelen in de taal van de streek waar ze betrekking op hadden. Enkel de leden van het directiekader moesten (een voldoende) kennis van de tweede taal hebben.⁶⁵

Onmiddellijk rees er verzet. Vlaamsgezinden fulmineerden tegen de afwezigheid van sancties en tegen de mogelijkheid die de besturen hadden om het Frans te blijven gebruiken. Waalsgezinden konden zich niet vinden in de verplichte individuele tweetaligheid op directieniveau.

De regering-Jaspar struikelde op 21 mei 1931 over haar interne tegenstellingen (de taalkwestie en de beperking van de militaire begroting) en werd opgevolgd door het eveneens liberaal-katholieke kabinet-Renkin. Belangrijk is dat Renkin geen regeringskwestie maakte van de bestuurswet, in tegenstelling tot Jaspar. De leden van de meerderheid mochten autonoom hun standpunt bepalen.⁶⁶

De centrale afdeling van de Kamer, met Frans Van Cauwelaert als verslaggever, paste het voorstel aan. De bepaling dat gemeenten en provincies een tweede interne diensttaal mochten gebruiken, werd geschrapt. De taalregeling in de

^{65.} DPC, 1930-1931, 15 mei 1931, nr. 197, pp. 7-10.

^{66.} Zie bv. Renkin APC, 1931-1932, 27 januari 1932, p. 546.

lokale staatsbesturen van de Brusselse agglomeratie hing niet enkel meer af van de taalkeuze van de gemeente waar ze gevestigd waren, maar moest ook uitgaan "van een gelijken eerbied voor beide landstalen". In het provinciebestuur van Brabant en in de besturen van de gemeenten van de Brusselse agglomeratie moesten enkel nog diegenen die in contact kwamen met het publiek beide talen kennen, hoewel iedereen bij het recruteringsexamen - paradoxaal genoeg - een elementaire kennis van de tweede taal moest bewijzen.

De centrale staatsbesturen zouden *gesplitst* worden in 'Nederlandse en Franse' afdelingen - voor zover dat verenigbaar was met de administratieve eenheid van het land. Individuele tweetaligheid was er geen verplichting meer en bij de verdeling van de functies zou "un juste équilibre"/"een passend evenwicht" nagestreefd worden tussen de geslaagden van het Franstalige en het Nederlandstalige recruteringsexamen. Ten slotte werd een permanente commissie opgericht die moest toezien op de naleving van de wet.⁶⁷

Van 20 januari tot 2 maart 1932 zwoegden de Kamerleden gedurende 12 vergaderingen op dit ontwerp. De krachtverhoudingen in het parlement zagen er zo uit:

	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i> ⁶⁸	43 (van wie 15 christ-dem.)	9 (van wie 1 christ-dem.)	24 (van wie 5 christ-dem.)	= 76
<i>liberalen</i>	10	7	11	= 28
<i>socialisten</i>	24	8	38	= 70
<i>fronters</i>	9	1	-	= 10
<i>andere</i>	2	1	-	= 3
	= 88	= 26	= 73	

⁶⁷. DPC, 1931-1932, 16 december 1931, nr. 67, pp. 30-35.

⁶⁸. De cijfers over de christen-democraten komen uit Gerard 1985: 531.

Op 11 februari werd er gestemd over het amendement-de Gérardon. Dat bepaalde dat vanaf 1935 alle ambtenaren vanaf de graad van directeur "une connaissance suffisante", "een genoegzame kennis" van de tweede taal moesten hebben. Het werd verworpen met 84 stemmen tegen 39 bij 35 othoudingen.⁶⁹

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i> ⁷⁰	5	4	17	= 26
<i>liberalen</i>	7	2	4	= 13
<i>socialisten</i>	0	0	0	= 0
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 12	= 6	= 21	

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	5 (van wie 3 christ-dem.)	= 5
<i>liberalen</i>	1	1	7	= 9
<i>socialisten</i>	20	8	33	= 61
<i>fronters</i>	6	1	-	= 7
<i>andere</i>	1	1	-	= 2
	= 28	= 11	= 45	

⁶⁹. APC, 1931-1932, 11 februari 1932, pp. 768-769.

⁷⁰. Enkel voor de Waalse christen-democraten duid ik aan hoeveel er telkens mee stemden omdat zij in tegenstelling tot de Vlaamse christen-democraten verdeeld waren over de taalkwestie.

onthoudingen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	30	3	0	= 33
<i>liberalen</i>	1	0	0	= 1
<i>socialisten</i>	0	0	1	= 1
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 31	= 3	= 1	

Aan Waalse kant kan deze stemming beschouwd worden als een referendum over (het wallingantische verzet tegen) de tweetaligheid van de hoogste ambtenaren. De Waalse socialisten en een meerderheid van Waalse liberalen toonden zich Waalsgezind in hun afwijzing. Een grote meerderheid van Waalse katholieken distantieerde zich van hen. Aan Vlaamse zijde stemden de socialisten tegen om hun Waalse partijgenoten niet tegen de haren in te strijken. De liberalen stemden voor en de katholieken onthielden zich omdat ze de idee achter het amendement niet ongenegen waren, maar het ontwerp er niet voor op het spel wilden zetten.⁷¹ De liberale en katholieke Brusselaars waren verdeeld, de socialistische volgden de partijlijn.

Na de eerste lezing van de artikelen waren er twee belangrijke wijzigingen – zonder hoofdelijke stemming – aangebracht. Sint-Stevens-Woluwe was door een amendement van de Vilvoordse socialist Gelders uit de opsomming van Brusselse gemeenten geschrapt.⁷² Door een regeringsamendement van Renkin moest “voor zover nodig” iedere hoge ambtenaar die aan het hoofd van een dienst stond “een tweetalig ambtenaar van denzelfden of van den onmiddellijken lageren graad uit den belanghebbenden dienst” naast zich krijgen.⁷³ Aldus geamendeerd werd de wet op 2 maart goedgekeurd met 122 stemmen voor, 19 tegen bij 24 onthoudingen.⁷⁴

⁷¹. Zie Van Cauwelaert *APC*, 1931-1932, 10 februari 1932, p. 746.

⁷². *APC*, 1931-1932, 3 februari 1932, p. 620.

⁷³. *APC*, 1931-1932, 11 februari 1932, p. 768.

⁷⁴. *APC*, 1931-1932, 2 maart 1932, p. 1075.

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	40	7	9 (van wie 3 christ-dem.)	= 56
<i>liberalen</i>	5	1	7	= 13
<i>socialisten</i>	20	7	25	= 52
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	1	0	-	= 1
	= 66	= 15	= 41	

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	1	= 1
<i>liberalen</i>	3	3	2	= 8
<i>socialisten</i>	0	0	0	= 0
<i>fronters</i>	9	1	-	= 10
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 12	= 4	= 3	

onthoudingen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	1	14 (van wie 1 christ-dem.)	= 15
<i>liberalen</i>	1	1	1	= 3
<i>socialisten</i>	0	1	4	= 5
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	1	0	-	= 1
	= 2	= 3	= 19	

Bij de katholieken stemden de Vlamingen en de Brusselaars nagenoeg eensgezind voor de wet. Een meerderheid van Waalse katholieken onthield zich, niet uit vijandigheid tegen de vernederlandsing van de Vlaamse administratie, maar uit verzet tegen het opgeven van de individuele tweetaligheid in de bestuursdirecties.⁷⁵ De BWP schaarde zich vrijwel als één man achter de wet. De Vlaamsgezinde socialisten waren tevreden over de vernederlandsing, de Waalsgezinde over de splitsing van de staatsbesturen in twee taalafdelingen en over de overwinning van de individuele eentaligheid.⁷⁶ De liberale partij was verdeeld. Drie Vlaamse liberalen onthielden zich omdat de hoogste ambtenaren niet langer tweetalig hoefden te zijn. Een derde van de liberale Kamerleden stemde tegen, vooral uit onvrede over de afschaffing van de voorzieningen voor Franstaligen in Vlaanderen. De Waalse liberalen, bijna allen Waalsgezind, hadden voldoening gekregen en waren dus voor. De frontpartij ten slotte stemde tegen omdat de wet niet ver genoeg ging.⁷⁷

Waals- en Vlaamsgezinden hadden elkaar gevonden bij de uitwerking van de wet. L. Wils en E. Gerard vatten de ruiloperaties als volgt samen:

“De flaminganten vroegen gelijkheid. De meeste Walen vroegen absolute eentaligheid van Wallonië plus onbeperkte carrièremogelijkheden. De koning, de liberalen, de wallinganten en de franskiljons voerden terecht aan dat een combinatie van beide eisenpakketten ondoenlijk was en het land zou doen uiteenvallen. Ze hielden daarom vast aan de tweetaligheid van Vlaanderen en bestempelden de flamingantische gelijkheidseis als onvaderlands.” (Wils en Gerard 1997: 23)

⁷⁵. Zie APC, 1931-1932, 2 maart 1932, p. 1075.

⁷⁶. Twee Waalse socialisten onthielden zich omdat er geen regeling getroffen was voor de Duitstaligen, de twee andere wilden hun eindoordeel over de wet uitstellen tot ze praktisch toegepast werd, hoewel ze akkoord gingen met het principe erachter. De Brussels-socialistische onthouder vond dat het Nederlands te veel ruimte kreeg in Brussel (APC, 1931-1932, 2 maart 1932, p. 1075).

⁷⁷. Kamerleden aanwezig bij de eindstemming.

	Vlaanderen	Brussel	Wallonië
katholieken	93%	88%	100%
liberalen	90%	71%	90%
socialisten	83%	100%	76%

De lagere aanwezigheidsgraad van de Brusselse liberalen bij de eindstemming wijst erop dat ze het moeilijk hadden met de wet. De relatieve afwezigheid van de Waalse socialisten duidt op afkeuring of desinteresse. Door de economische crisis was het in Wallonië zeer onrustig in 1932 en ging de aandacht van de Waals-socialistische Kamerleden in de eerste plaats daarnaar uit.

Aan wat Wils en Gerard schrijven over de eisen van de flaminganten, de Walen en de 'franskiljons' valt weinig toe te voegen, maar bij hun oordeel over de liberalen en wallinganten kunnen we vraagtekens plaatsen. Zowel de socialistische als de liberale Waalsgezinden aanvaardden zonder voorbehoud de combinatie van beide eisenpakketten. Ze hielden niet langer vast aan de tweetaligheid van de Vlaamse administratie en ontkenden dat het vaderland zou lijden onder een volledige taalgescheiden administratie; dat was uitsluitend de retoriek van de 'franskiljons' en van de meeste Waalse katholieken (zie verder).

Hoe was deze ommekeer ten opzichte van 1921 mogelijk? Een mogelijke verklaring biedt L. Huyses vier stappentheorie. Ook voor de Waalse Kamerleden was een wettelijke ingreep nu onafwendbaar geworden. Jenissen (Luik) bv., een van de Waalsgezinde kopstukken van de liberale partij, erkende "le bien-fondé" van de Vlaamse beweging en haar eisen,⁷⁸ waaronder die van wederkerigheid en absolute feitelijke gelijkheid tussen Vlaanderen en Wallonië. Uit angst voor Vlaamse taaleilandjes in Wallonië offerden de Waalsgezinde politici, die tot het einde van de jaren '20 de tweetaligheid van Vlaanderen verdedigd hadden, de 'franskiljons' in Vlaanderen en de taalvrijheid op. Toen de taalkwestie in bestuurszaken ter tafel kwam, waren andere dan eentalige oplossingen achterhaald. De kleine fractie Fransgezinden die overbleef, mocht dit merken. "Als bepleiters van de 'taalvrijheid' en de 'gemeentelijke autonomie' vielen zij uit de boot en bekwamen zij geen compensaties voor het compromis dat de wet uitmaakte." (Sieben 1993: 161) Zelfs inzake Brussel hadden ze het onderspit gedolven. Ze konden niet verhinderen dat het Nederlands extern verplicht werd en slaagden er evenmin in de Brusselse agglomeratie uit te breiden. De enige tegemoetkoming in het ontwerp van de centrale afdeling was dat alleen de 'publieksambtenaren' van de Brusselse gemeenten, en niet alle ambtenaren zoals het ontwerp van Jaspar had bepaald, tweetalig moesten zijn. Vermoedelijk hadden ze hiervoor steun gekregen van enkele (liberale) Waalsgezinden. Met andere woorden de Fransgezinden konden tussen 1929 en 1932 hun slag enkel thuis halen als ze gesteund werden door de Waalsgezinden in aangelegenheden die niet essentieel waren voor de Vlaamsgezinden.

In deze periode immers was de Vlaamse beweging op haar sterkst. Dit wordt duidelijk als we de drie factoren bekijken die haar invloed bepaalden (numerieke aanhang, legitimiteit van het gedachtegoed en positie binnen het staatsstelsel). De Bormsverkiezing en de 11 zetels die de Vlaams-nationalisten bij de parlementsverkiezingen van 1929 veroverd hadden, hadden aangevoeld dat de Vlaamse beweging in bepaalde omstandigheden een belangrijk

⁷⁸ Jenissen APC, 1931-1932, 10 februari 1932, p. 739 en 20 januari 1932, p. 491.

deel van het electoraat achter zich had. In een democratisch regime kon dit niet zo maar terzijde geschoven worden. Bovendien hadden haar eisen, ondanks haar radicale anti-Belgische rechtervleugel, aan credibiliteit gewonnen, o.a. binnen de politieke families (het minimumprogramma was in 1929 door het ACW en de BWP aanvaard). De Waalse katholiek de Gérardon bv., die in 1923 nog een lans had gebroken voor de tweetaligheid van Vlaanderen,⁷⁹ stelde nu dat beide landsdelen eentalig waren - Vlaanderen was het misschien niet altijd geweest, maar was het nu wel.⁸⁰ Jules Destrée noemde de aanspraken van de 'franskiljons' "une prétention injustifiable d'aristocratie."⁸¹

Daarnaast had de taalwet van 1921 in de Vlaamse provincies een belangrijk vernederlandsend effect gehad zodat vele gemeente- en provinciebesturen bevolkt waren met Nederlandssprekende ('taalgevoelige') ambtenaren. Zij vormden als het ware de vijfde colonne van de Vlaamse beweging in de Belgische overheidsstructuren. Ook binnen de partijen was Vlaamsgezindheid geen uitzondering meer.

De katholieke partij was niet verdeeld over de grond van de zaak, nl. de vernederlandsing van de Vlaamse besturen, maar wel over de toegevingen die daarvoor gedaan mochten worden. De Vlaamse katholieken gingen, zoals de Vlaamsgezinden in de andere partijen, akkoord met een splitsing van de centrale staatsbesturen in eentalige afdelingen in ruil voor de erkenning van het territorialiteitsbeginsel in Vlaanderen. De Vlamingen, zo zei Van Cauwelaert - die als verslaggever van de centrale afdeling het hoge woord voerde tijdens de debatten - waren niet principieel tegen een (aan een paritaire vertegenwoordiging gekoppelde) verplichte tweetaligheid voor *alle* ambtenaren.⁸² Ze geloofden er echter niet meer in omdat bij de hoge ambtenaren en bij de regering elke wil ontbrak om de tweetaligheidsmaatregelen loyaal uit te voeren.⁸³

⁷⁹ Tijdens de bespreking van de Nolfwet (de Gérardon APC, 1922-1923, 26 juli 1923, p. 2385).

⁸⁰ De Gérardon A.P.C., 1931-1932, 21 januari 1932, p. 514.

⁸¹ Destrée APC, 1931-1932, 21 januari 1932, p. 525.

⁸² Van Cauwelaert APC, 1931-1932, 20 januari 1932, p. 499.

⁸³ Volgens P. Delfosse dreigde Van Cauwelaert tijdens de bespreking met een splitsing van de besturen binnen de zes maanden om de Walen tot volgzzaamheid te dwingen. Hij zou zich volgens haar op 27 januari 1932 doelbewust verzet hebben tegen de schrapping van de verplichte tweetaligheid van de hoge ambtenaren. "A son tour, Van Cauwelaert montra son jeu: si la Chambre refuse le bilinguisme du fonctionnaire, la dualisation de l'administration centrale doit alors se faire dans les 6 mois." Dit klopt niet. Van Cauwelaert verwees inderdaad naar die zes maanden (APC, 1931-1932, 27 januari 1932, p. 549), maar dit was geen dreiging. Hij wou Janson, die van het tegendeel overtuigd was (Janson *ibid.*, 21 januari 1932, p. 524) bewijzen dat het mogelijk was om binnen het half jaar - de termijn waarin het ontwerp van de centrale afdeling (art. 4 § 4) voorzag - de staatsbesturen te splitsen. (Delfosse 1997: 386)

De talenkennis van de hogere ambtenaren bleef echter pasmunt. Van Cauwelaert vond dat zij tweetalig moesten zijn, maar om tegemoet te komen aan de, volgens hem, overdreven "inquiétudes" van de Waalse Kamerleden, waren de Vlaamse katholieken bereid die eis te laten vallen.⁸⁴ Hij hoopte wel dat de regering haar ambtenaren zou aansporen de tweede taal te leren. Deze ambigue houding tegenover de individuele tweetaligheid kwam ook tot uiting in het stemgedrag van de Vlaamse katholieken. Van Cauwelaert verklaarde dat zij zich zouden onthouden bij de stemming over het amendement-de Gérardon.⁸⁵

De Brusselse katholieken, zo bleek uit de stemming over het amendement-de Gérardon, verschilden van mening over de tweetaligheid van de hoge ambtenaren: vier stemden voor, drie onthielden zich met de Vlaamse katholieken. In hun tussenkomsten beperkten ze zich, net zoals de overige Brusselse Kamerleden, vooral tot de situatie in de hoofdstad.

Geen van de Waalse katholieken hechtte (openlijk) aan de tweetaligheid van Vlaanderen en zijn besturen. De grootste groep Waalse katholieken (17 op 22) voer een koers die tegengesteld was aan die van de Waalse socialisten en liberalen: zij hield vast aan de tweetaligheid van de hoogste ambtenaren. Housiaux (Namen), Carton (Doornik-Ath) en Jaspar (Luik) zagen er zelfs geen graten in de tweetaligheid te verplichten voor *alle* staatsambtenaren.⁸⁶ De zogenaamde onoverkomelijke moeilijkheid om Nederlands te leren, verhulde vaak, zo zei Carton, "un véritable mépris, affiché souvent ouvertement, à l'égard des Flamands".⁸⁷ De reden achter deze stellingname was dat een veralgemeende individuele eentaligheid en een splitsing van de centrale staatsbesturen te veel neigden naar een regionalisering. Die zou hen in Wallonië in het verdomhoekje dringen en hun machtspositie in België, die dankzij de band met hun Vlaamse partijgenoten niet in verhouding stond tot hun electorale sterkte, ondermijnen.

De Waalse christen-democraten stemden wel tegen de verplichte tweetaligheid. F. Mathieu (Namen) schrok niet terug voor een Waalsgezinde retoriek: "*Vous écartez donc tous les Wallons pour donner l'avantage aux Flamands qui sont,*

⁸⁴. Van Cauwelaert APC, 1931-1932, 27 januari 1932, p. 549.

⁸⁵. Van Cauwelaert APC, 1931-1932, 10 februari 1932, p. 746; zie ook De Schryver APC, 1931-1932, 20 januari 1932, p. 494.

⁸⁶. Housiaux APC, 1931-1932, 27 januari 1932, pp. 555-556; Carton APC, 1931-1932, 10 februari 1932, p. 747; Jaspar APC, 1931-1932, 28 januari 1932, p. 575.

⁸⁷. Carton APC, 1931-1932, p. 747; zie ook Housiaux APC, 1931-1932, 27 januari 1932, p. 556.

tous, quoi que vous disiez, des bilingues."⁸⁸ De houding van deze christendemocraten werd beïnvloed door hun sterke minderheidspositie, niet alleen tegenover het socialisme, maar ook tegenover de conservatieve meerderheid in de Waalse vleugel van de katholieke partij. (zie Gerard 1985: 288-291, 315-318) Om zich te profileren trokken ze vaker de Waalsgezinde kaart, vooral omdat hun kiespubliek wel oor had naar de wallingantische klachten van de socialististen.

De onenigheid binnen de liberale partij was groot. Vrijwel alle Vlaamse en Brusselse liberalen waren voor de verplichte tweetaligheid van de hoogste ambtenaren,⁸⁹ een meerderheid van Waalse liberalen (zeven op elf) was tegen. Uiteindelijk stemde een kwart van de liberalen (drie Vlamingen, een Waal en drie Brusselaars) tegen de wet.

Bij de Vlaamse liberalen was er een harde kern van Fransgezinden, aangevoerd door Amelot (Oudenaarde) en Carpentier (Gent-Eeklo), die vasthielden aan 'la Flandre bilingue' en aan de tweetaligheid van alle staatsambtenaren.⁹⁰ Van de vijf Vlaamse liberalen die voor de wet stemden, waren er zeker twee Vlaamsgezind, nl. Boeckx en Joris, niet toevallig volksvertegenwoordigers voor Antwerpen.⁹¹ Nog steeds waren de Vlaamsgezinden een numerieke en een 'machtsminderheid' in de liberale partij, hoewel de invloed van de Fransgezinde liberalen buiten de partij sterk afnam.

De Brusselse liberalen waren Fransgezind,⁹² de Waalse erkenden (node) de taalhomogeniteit van Vlaanderen op *bestuursvlak*.⁹³ Over de taalvereisten voor ambtenaren konden de Waalse liberalen niet tot een gezamenlijk standpunt komen. Een meerderheid van zeven, de Waalsgezinden, had zijn bevestiging van welke vorm van individuele tweetaligheid ook en koos net als de Waalse socialisten voor regionale oplossingen.⁹⁴ In tegenstelling tot hun socialistische geestesgenoten hechtten de liberale Waalsgezinden veel belang

⁸⁸. F. Mathieu *APC*, 1931-1932, 21 januari 1932, p. 524.

⁸⁹. Zeven op negen Vlaamse en twee op drie Brusselse liberalen stemden voor het amendement-de Gérardon. Dat er slechts drie op zeven Brusselse liberalen aanwezig waren bij die stemming (tegenover zeven op negen Brusselse katholieken en alle Brusselse socialisten) is een indicatie van hun ontevredenheid.

⁹⁰. Zie Amelot *APC*, 1931-1932, 20 januari 1932, p. 491; zie ook Carpentier *APC*, 1931-1932, 20 januari 1932, p. 490.

⁹¹. Zie o.a. Boeckx *APC*, 1931-1932, 20 januari 1932, p. 493.

⁹². Zie o.a. Max *APC*, 1931-1932, 27 januari 1932, pp. 553-554.

⁹³. Zie o.a. Jenissen *APC*, 1931-1932, 10 februari 1932, p. 739 en 20 januari 1932, p. 491 (citaat).

⁹⁴. "[La Wallonie], respectueuse de la liberté des Flamands, [...] ne veut plus intervenir dans les affaires de la Flandre." (Jenissen *APC*, 1931-1932, 10 februari 1932, p. 739; zie ook Neujean (Luik *APC*, 1931-1932, 10 februari 1932, p. 744)

aan de taalregeling van de hoofdstad. Ze verwierpen de verplichte tweetaligheid in de Brusselse besturen.⁹⁵

Een minderheid van vier Waalse liberalen, met Janson⁹⁶ op kop, hield vast aan de centraliseringsidee en de erbij horende tweetaligheid van hoge ambtenaren. Deze groep was ook Fransgezind: bij de bespreking van de onderwijswet later op het jaar zou zij zich inspannen voor de Franstalige minderheden in Vlaanderen. (Van Ginderachter 1998: 386)

In 1932 stonden alle BWP'ers op één lijn. De Vlaamse socialisten stemden Vlaamsgezind, maar in vergelijking met de katholieke en de liberale Vlaamsgezinden kwamen ze nauwelijks aan het woord. Huysmans bleef gedurende de bespreking en de stemmingen afwezig. De strijd tegen de crisis slorpte waarschijnlijk hun aandacht op. Bij de Brusselse socialisten stond de Vlaamsgezinde Gelders⁹⁷ tegenover de Fransgezinden. Meysmans bijvoorbeeld wilde het Nederlands zo ver mogelijk terugdringen.⁹⁸ De Waalse socialisten gaven de Franstalige minderheden in Vlaanderen volledig op. Sommigen zoals J. Mathieu gaven toe dat ze slechts kortelings het licht hadden gezien.⁹⁹ Als Waalsgezinden wilden zij Wallonië afsluiten voor elke Vlaams-klerikale invloed. Vandaar dat ze aandrongen op een nauwkeurige en definitieve vastlegging van de taalgrens tussen Vlaanderen en Wallonië,¹⁰⁰ een eis die de liberale Waalsgezinden met minder aandrang stelden vanwege de belangrijke unionistisch-Brusselse fractie in de liberale partij.

Tweetaligheid was onbespreekbaar voor de Waalse socialisten “[c]ar les Flamands ont une aptitude au bilinguisme, tandis que les Wallons sont inaptes à connaître certaines langues modernes”.¹⁰¹ Van Belle dreigde zelfs met een ‘retour à la France’:

“les wallons [...] ont à côté d’eux un très grand pays où l’on n’exige des citoyens que la connaissance du français”, “il ne faut pas s’étonner que les Wallons tournent leurs regards vers la France”.¹⁰²

^{95.} Jenissen *APC*, 1931-1932, 17 februari 1932, p. 836.

^{96.} Dat Janson een Brusselaar was verkozen voor een Waals kiesarrondissement was hier niet vreemd aan. (Janson *APC*, 1931-1932, 21 januari 1932, pp. 522-523)

^{97.} Gelders *APC*, 1931-1932, 20 januari 1932, p. 494.

^{98.} Meysmans *APC*, 1931-1932, 11 februari 1932, pp. 777-779.

^{99.} J. Mathieu *APC*, 1931-1932, 18 februari 1932, p. 872.

^{100.} Zie bv. Destrée *APC*, 1931-1932, 20 januari 1932, p. 497.

^{101.} J. Mathieu *APC*, 1931-1932, 21 januari 1932, p. 525.

^{102.} Van Belle *APC*, 1931-1932, 27 januari 1932, pp. 552-553.

Over de afbakening van de Brusselse agglomeratie hadden de Waalse socialisten geen uitgesproken ideeën. De taalkwestie in de hoofdstad stond nog ver van hun bed en door hun objectieve bondgenootschap met de Vlaamse beweging keerde hun frustratie zich tegen de Brusselse politici omdat die een regionalisering in de weg stonden.¹⁰³ Wel benadrukten ze dat Brussel Vlaams noch Waals was, maar tweetalig.¹⁰⁴

De frontpartij ten slotte, huldigde een negatieve tactiek. De Vlaams-nationalisten minimaliseerden de goede kanten van de wet, terwijl ze de negatieve opbliezen om hun tegenstem te rechtvaardigen. Vos (Antwerpen) erkende *“dat er iets goed ligt in deze wet. [...] Wij zien hoe het défaitisme bij de ‘franskillons’ is ingetreden”*. Hij berispte Van Cauwelaert echter omdat die de fout beging het recht van het Vlaamse volk na te streven zonder aan de Belgische eenheid te willen raken.¹⁰⁵ Vlaanderen diende voor 100% eentalig te worden *“en nadien, als die eenheid dan nog als een onoplosbaar overschot overblijft, [...] des te beter voor België; maar vóóraf dienen de beginselen van het Vlaamsche recht gehandhaafd.”*¹⁰⁶

Besluit

Het parcours dat de Vlaamsgezinden tussen 1878 en 1932 in bestuurszaken aflegden, liep parallel met hun machtsverwerving en de ontwikkeling van de Vlaamse (sub)natie. In 1878, toen de eerste bestuurstaalwet goedgekeurd werd, schakelde de Vlaamse beweging zich nog in het Belgische patriotisme in. Zelfs de extreemste Vlaamsgezinden eisten met hun slogan ‘In Vlaanderen Vlaams’ noch de eentaligheid van Vlaanderen noch een gegarandeerde tweetaligheid op. Aangezien ze nog steeds geloofden in (een correct toegepaste) taalvrijheid, namen ze genoeg met wettelijke tegemoetkomingen voor Franskundigen. Hoewel de eerste taalwetten in territoriale bewoordingen gegoten waren, huldigden ze niet eens het personaliteitsbeginsel.¹⁰⁷

¹⁰³ Mathieu bv. riep de Brusselse politici op zich niet te verzetten tegen het Vlaams-Waalse akkoord (J. Mathieu APC, 1931-1932, 21 januari 1932, p. 526).

¹⁰⁴ Zie bv. J. Mathieu APC, 1931-1932, 17 februari 1932, p. 835.

¹⁰⁵ Vos APC, 1931-1932, 21 januari 1932, p. 518.

¹⁰⁶ Vos APC, 1931-1932, 3 februari 1932, p. 613.

¹⁰⁷ Toegepast op taalkwesties houden het territorialiteits- en personaliteitsprincipe resp. in dat de taal van het gebied waar je verblijft, ook de taal is waarin je terechstaat, onderwijs volgt, bestuurd wordt, etc. en dat de taal die het individu kiest het taalgebruik in zijn openbare leven bepaalt. Het onderscheid tussen beide beginsels heeft mijns inziens in wezen niets te maken met een- of tweetaligheid, maar wel met keuzevrijheid. Als je in een gebied waar twee talen officieel erkend worden het personaliteitsbeginsel laat spelen, heeft elk individu er de keuze tussen de talen; als het territorialiteitsbeginsel er heerst, *moet* de overheid elke persoon in zijn moedertaal tegemoetkomen. In de praktijk correleert het

Fransonkundigen kregen in een beperkt aantal gevallen een minimale bescherming tegen machtsmisbruik. Vooral de liberale Kamerleden en de katholieke regering hadden de Vlaamsgezinden verhinderd meer te bereiken.

Na de Eerste Wereldoorlog kwam de Vlaamse natievorming in een versnelingsfase terecht: de Vlaamse beweging massificeerde en kon mensen uit alle bevolkingslagen en -groepen mobiliseren. De maximalisten die uit het puin van België Vlaanderen wilden optrekken, konden zo een belangrijker rol spelen dan ze op grond van hun aantal konden claimen. De grotere politieke slagkracht die met de massificatie samenhang, kwam nog niet volledig tot uiting vóór 1925. Enerzijds moest de Vlaamse beweging het odium van het activisme en de druk van het heroplevende belgicisme van zich afschudden, anderzijds zouden het pas de teleurstellingen van de eerste naoorlogse jaren zijn (de universiteits- en de amnestiekwestie) die haar aanhang vergrootten en de uitbouw van een geestelijke tegenhegemonie versterkten. In deze jaren hebben de Vlaamsgezinde Kamerleden zich mijns inziens (noodgedwongen) geconcentreerd op een materiële verovering van de staatsmacht door via de taalwet van 1921 een grotere participatie van Nederlandstaligen in de overheidsstructuren af te dwingen. Die wet was een hybride oplossing waarin personele en territoriale principes door elkaar heen liepen. Het Nederlands werd de officiële taal van Vlaanderen, maar er werd rekening gehouden met de aanwezigheid van Franstalige minderheden.

Een Vlaamse (sub)natie bestond zeker rond 1930. In het parlement weerspiegelde dit zich in de met des te meer aandrang uitgesproken hoop een geïntegreerde Nederlandstalige gemeenschap uit te bouwen en in de afwijzing van alle bestaansrechten van Franstalige minderheden in Vlaanderen. De bestuurstaalwet van 1932 was dan ook de eerste die uitging van het territoriale principe: op het Vlaamse grondgebied werd de taalkeuze van het individu ondergeschikt gemaakt aan die van de taalgemeenschap.

Hoewel de Waalse beweging tijdens het interbellum een geringe populaire aanhang had in Wallonië, bleken heel wat Waalse Kamerleden klachten te uiten die rechtstreeks geïnspireerd leken door de *Assemblée wallonne* en de *Concentration wallonne*. V. Vagmans bewering dat "*la question wallonne reste toutefois négligée par les partis*" geldt niet voor de taalwetgeving aangezien de wallinganten op verschillende voor hen essentiële punten toegevingen kregen

territorialiteitsbeginsel echter vaker met eentaligheid omdat door de staats- en natievorming één taal meestal aan één territorium gekoppeld wordt. In de huidige communautaire context verwijzen deze begrippen ook naar bevoegdheidskwesties. De gemeenschappen zijn verantwoordelijk voor alle persoonsgebonden materies en de gewesten voor de gebiedsgebonden.

(bv. de schrapping van de verplichte tweetaligheid van staatsambtenaren in 1932). (Vagman 1994: 13)

Tot slot enkele bedenkingen over de rol van de katholieke en de socialis-tische partij in de ontwikkeling van de tussenoorlogse taalwetgeving. Volgens L. Wils steunden niet alleen de Vlaamse katholieken – die inderdaad een voortrekkersrol speelden – maar ook de Waalse de Vlaamse eisen. Zo schrijft hij:

“Er bestonden natuurlijk een reeks belangen waarvoor de [katholieke] partij zich constant inzette. Onder vele andere waren dat, al een eeuw, die van het vrij onderwijs, die van de boeren, en die van de Vlaamse Beweging. *Ik zeg wel: voor de hele katholieke partij*, ook voor de Franstalige Brusselaar Jaspar die volksvertegenwoordiger was voor Luik.” (Wils 1994a: 363; mijn cursivering)

Dit moet gerelativeerd worden. In het begin van de jaren '20 waren meer Walen in de katholieke partij geneigd aan de Vlaamse eisen tegemoet te komen *in bestuurszaken* (niet inzake onderwijs!) dan in de overige partijen, maar telkens als de Waalsgezinde druk te groot werd, lieten zij hun gematigd Vlaamsgezinde opstelling varen. We zien dit duidelijk in 1921, toen door de anti-Vlaamse propaganda in Wallonië de katholieke partij volgens communautaire breuklijnen ging stemmen. Bovendien was er een numeriek belangrijke groep van overtuigd Waals- en Fransgezinden. Na 1930 bleken de Waalse katholieken minder ontvankelijk voor die druk. Hét centrale punt uit het taalwetgevingsprogramma van de Waalse beweging wezen ze af, nl. de eentaligheid van de (hoge) ambtenarij. De hoofdoorzaak ligt niet bij de Waalse katholieken zelf of bij een (eventuele) verminderde wallingantische druk door de verkiezingsnederlaag van de Waalse socialisten in 1929, maar wel bij de verschuiving van de doelstellingen van de Waalse beweging. Omdat zij in belangrijke mate de tweetaligheid van Vlaanderen opgaf, hadden de Waalse katholieken geen baat meer bij een tijdelijke alliantie. Zij waren immers sterk gehecht aan de onverbreekelijke unie van Vlaanderen en Wallonië, waarbij de ideale band tussen beide de tweetaligheid van Vlaanderen en de (hoge) ambtenaren was.

De Waalse christen-democraten hebben zich bij de behandeling van de bestuurstaalwetten in het interbellum vaak Waalsgezind opgesteld. Hun stemgedrag benaderde het dichtst dat van de Waalse socialisten. De verzoenende rol die het gemeenschappelijk op 13 maart 1929 gepubliceerde standpunt tussen de Waalse en Vlaamse ACW'ers gespeeld heeft, moet dus genuanceerd worden.

De BWP slingerde tijdens het interbellum tussen eensgezindheid en verdeeldheid. Tot 1930 was het taalvraagstuk een vrije kwestie in de partij en stonden

Vlamingen en Brusselaars tegenover de Walen. In 1932 schaarden ze zich eensgezind achter de vernederlandsing van Vlaanderen. L. Wils ziet de houding van de Vlaamse socialisten tijdens de hele jaren '20 als een aanloop tot het Compromis des Belges, waarmee ze volledig capituleerden voor Jules Destrée. (Wils 1994a: 376) Wils suggereert ook dat al bij de behandeling van de taalwet van 1921 de wallingantische druk op de Vlaamse socialisten invloed begon te hebben. De Vlaamse BWP'ers echter huldigden een standpunt dat diametraal tegengesteld was aan het wallingantische credo: ze verwierpen de facto de eentaligheid van de staatsambtenaren. Ook in 1932 toonden ze zich Vlaamsgezind. Natuurlijk speelden oppositieredenen hierbij een rol, maar het gaat niet aan hun stellingnames te reduceren tot zuiver opportunisme. Even duidelijk is het dat de taalkwestie voor hen niet prioritair was, hun bijna totale afwezigheid tijdens de debatten van de taalwetten van 1932 bewijst dit.

BIJLAGE 1

Op 4 augustus 1920 werd er gestemd over artikel 1 van het commissievoorstel. 98 Kamerleden stemden voor, 45 tegen en 7 onthielden zich.¹⁰⁸

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	44	4	10 (van wie 1 christ-dem.)	= 58
<i>liberalen</i>	8	0	0	= 8
<i>socialisten</i>	18	5	3	= 26
<i>fronters</i>	4	1	-	= 5
<i>andere</i>	1	0	-	= 1
	= 75	= 10	= 13	= 98

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	6 (van wie 2 christ-dem.)	= 6
<i>liberalen</i>	4	3	11	= 18
<i>socialisten</i>	0	0	20	= 20
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	1	-	= 1
	= 4	= 4	= 37	= 45

onthoudingen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	1	1	= 2
<i>liberalen</i>	1	0	1	= 2
<i>socialisten</i>	0	0	3	= 3
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 1	= 1 / 5	= 5 / 17	= 7

Onder de onthouders bevonden zich de socialistische minister Destrée (Charleroi) en de liberale minister Janson, die hoewel ze de wet weinig gunstig gezind waren, niet tegenstemden omdat de overige aanwezige regeringsleden voorstemden: de socialisten Anseele (Gent) en Wauters (Luik), de katholieken Delacroix (Namen), Jaspar (Luik) en de Wouters d'Oplinter (Leuven).

¹⁰⁸. APC, 1919-1920, 4 augustus 1920, p. 2338

BIJLAGE 2

Op 5 augustus 1920 werd er gestemd over een amendement van Max dat bepaalde dat de provincie- en gemeenteraden zelf hun interne diensttaal en de taal van hun correspondentie met andere besturen konden kiezen. De mededelingen aan het publiek moesten in beide talen opgesteld worden. Het werd verworpen met 73 stemmen tegen 43 bij 1 onthouding (de Brusselse katholiek Carton de Wiart).¹⁰⁹

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	38	4	6	= 48
<i>liberalen</i>	1	0	0	= 1
<i>socialisten</i>	16	2	1	= 19
<i>fronters</i>	4	1	-	= 5
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 59	= 7	= 7	

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	5 (van wie 3 christ-dem.)	= 5
<i>liberalen</i>	8	3	7	= 18
<i>socialisten</i>	1	1	18	= 20
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 9	= 4	= 30	

Deze stemming (over een amendement dat aan de kern van de wet raakte) toont de Fransgezindheid van de hele liberale partij. De BWP stemde communautair verdeeld en in de katholieke partij bleken niet alleen de Brusselaars en de Vlamingen Vlaamsgezind, maar ook de helft van de Walen. De regering stemde tegen, op Destrée na.

¹⁰⁹. APC, 1919-1920, 5 augustus 1920, p. 3[=2]365.

BIJLAGE 3

Op 6 augustus 1920 werd er gestemd over het amendement-Braun op artikel 6. Het bepaalde dat de ambtenaren die een speciale technische studie moesten uitvoeren autonoom hun taal mochten kiezen. Het werd nipt verworpen met 70 stemmen tegen 67 bij 4 onthoudingen (van Waalse katholieken).¹¹⁰

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	43	4	3	= 50
<i>liberalen</i>	1	0	0	= 1
<i>socialisten</i>	14	0	2	= 16
<i>fronters</i>	3	0	-	= 3
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 61	= 4	= 5	

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	1	6 (van wie 2 christ-dem.)	= 7
<i>liberalen</i>	8	3	11	= 22
<i>socialisten</i>	6	5	26	= 37
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	1	-	= 1
	= 14	= 10	= 43	

De katholieke partij kwam als meest Vlaamsgezinde uit deze stemming, hoewel voor het eerst een meerderheid van Walen hun Vlaamse partijgenoten niet volgden. In de BWP stemde net niet de helft van de Vlaamse en Brusselse Kamerleden mee met de liberalen, die voor de Fransgezinde oplossing kozen. Waarschijnlijk grepen enkele Vlaamse socialisten dit in hun ogen onbelangrijke amendement aan om zich solidair te verklaren met hun Waalse kameraden. De katholieke regeringsleden stemden tegen, op eerste minister Delacroix na, die met de socialistische en liberale regeringsleden voorstemde.

¹¹⁰ APC, 1919-1920, 6 augustus 1920, p. 2418.

BIJLAGE 4

Op 28 juli 1921 werd een amendement van Poncelet dat de taalparitaire vertegenwoordiging invoerde in de Brusselse agglomeratie en de centrale staatsbesturen¹¹¹, verworpen met 74 stemmen tegen 54 bij zes onthoudingen.¹¹²

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	36	4	1 (van wie 1 christ-dem.)	= 41
<i>liberalen</i>	4	1	2	= 7
<i>socialisten</i>	18	3	2	= 23
<i>fronters</i>	2	0	-	= 2
<i>andere</i>	1	0	-	= 1
	= 61	= 8	= 5	

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	8	= 8
<i>liberalen</i>	1	3	10	= 14
<i>socialisten</i>	1	2	26	= 29
<i>fronters</i>	2	0	-	= 2
<i>andere</i>	0	1	-	= 1
	= 4	= 6	= 44	

onthoudingen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	4 (van wie 2 christ-dem.)	= 4
<i>liberalen</i>	0	0	0	= 0
<i>socialisten</i>	0	0	2	= 2
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 0	= 0	= 6	

Dit amendement gaf aanleiding tot een communautaire stemming in al de partijen, waarbij de Brusselaars behalve in de katholieke partij verdeeld waren.¹¹³ De Vlamingen bleken voorstander te zijn van de verplichte tweetaligheid van de ambtenaren, de Walen niet. Opmerkelijk is ook de verdeeldheid van de Frontpartij. De Beuckelaere (Antwerpen) en Borginon (Aalst) stemden voor omdat het hen een stap leek op weg naar taalgescheiden diensten. Van de regering stemde enkel Destrée tegen.

^{111.} "De ambtenaren van de centrale besturen en van de Brusselse agglomeratie worden voortaan, voor zooveel het mogelijk is, in gelijk getal benoemd onder de kandidaten die de examens in de Fransche taal en onder die welke de examens in de Vlaamsche taal hebben afgelegd." (*DPC*, 1920-1921, 26 juli 1921, nr. 504, p. 6, originele cursivering)

^{112.} *APC*, 1920-1921, 28 juli 1921, pp. 2392-2393.

^{113.} De onthouders bevestigden dit beeld. Zij verklaarden voor te zijn, maar gepaard te hebben met afwezige tegenstemmers (*APC*, 1920-1921, 28 juli 1921, p. 2383).

BIJLAGE 5

Op 27 juli 1921 was er een hoofdelijke stemming over een amendement van de katholiek Pastur (Nijvel).¹¹⁴ Hij vroeg alle bepalingen m.b.t. Wallonië te schrappen uit artikel 1. De stemming ging m.a.w. over de vraag: "Moet de wet ook van toepassing zijn op Wallonië?" 93 Kamerleden meenden van wel, 42 van niet en 6 onthielden zich.¹¹⁵

neen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	7 (van wie 2 christ-dem.)	= 7
<i>liberalen</i>	2	3	7	= 12
<i>socialisten</i>	0	0	23	= 23
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 2	= 3	= 37	
ja	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	43	4	4 (van wie 1 christ-dem.)	= 51
<i>liberalen</i>	7	0	0	= 7
<i>socialisten</i>	19	8	4	= 31
<i>fronters</i>	4	0	-	= 4
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 73	= 12	= 8	
onthoudingen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	2	0	3 (van wie 1 christ-dem.)	= 5
<i>liberalen</i>	0	0	0	= 0
<i>socialisten</i>	0	0	0	= 0
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	1	0	-	= 1
	= 3	= 0	= 3	

Zowel bij liberalen als socialisten stonden de Waalse tegenover de Vlaamse Kamerleden, de Brusselse socialisten kozen de zijde van hun Vlaamse partijgenoten. Enkel in de katholieke partij werd er niet helemaal communautair gestemd, de Fransgezinde groep Walen was vergeleken bij 1920 wel groter geworden dan de Vlaamsgezinde.¹¹⁶ Destrée stemde als enig regeringslid tegen.

^{114.} APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2352.

^{115.} APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2355.

^{116.} Van de vijf katholieke onthouders waren er twee Waalse neenstemmers (o.a. Winandy) die gepaard hadden met afwezige jastemmers.

BIJLAGE 6

Op 27 juli 1921 werd er gestemd over een amendement van Troclet op artikel 2: de kiesgerechtigden voor de gemeenteraadsverkiezingen moesten zich in de Brusselse agglomeratie uitspreken over het taalregime van de gemeentediensten (eentalig Frans, eentalig Nederlands of tweetalig).¹¹⁷ Het werd verworpen met 70 stemmen tegen, 32 bij twee onthoudingen van Waalse katholieken die gepaard hadden met afwezige tegenstemmers.¹¹⁸

stemden tegen	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	32	4	10 (van wie 1 christ-dem.)	= 46
<i>liberalen</i>	3	0	0	= 3
<i>socialisten</i>	10	7	1	= 18
<i>fronters</i>	3	0	-	= 3
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 48	= 11	= 11	

stemden voor	Vlaamse kiesarrond.	Kiesarrond. Brussel	Waalse kiesarrond.	
<i>katholieken</i>	0	0	3 (van wie 1 christ-dem.)	= 3
<i>liberalen</i>	2	3	10	= 15
<i>socialisten</i>	0	0	14	= 14
<i>fronters</i>	0	0	-	= 0
<i>andere</i>	0	0	-	= 0
	= 2	= 3	= 27	

De katholieke partij toonde zich het meest Vlaamsgezind, de socialisten stemden communautair, de liberalen Fransgezind. Opvallend is dat van de Brusselaars enkel de liberalen voor deze maatregel stemden.

¹¹⁷ DPC, 1920-1921, nr. 504, p. 2.

¹¹⁸ APC, 1920-1921, 27 juli 1921, p. 2360.

LIJST VAN AFKORTINGEN

APC	annales parlementaires, Chambre des représentants
DPC	documents parlementaires, Chambre des représentants
VB	Vlaamse beweging

BIBLIOGRAFIE

DELFOSE (P.), "Les institutions publiques belges au coeur du conflit linguistique dans l'entre-deux-guerres ou le nationalisme flamand en quête d'identité politique", *Res publica*, XXXIX, 1997, 3, pp. 357-398.

DE VULDERE (R.), *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen. Senatoren en volksvertegenwoordigers 1830 tot 01/08/1965*, RUGent, 1965 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, sectie geschiedenis).

ELIAS (H.J.), *Vijftienvintig jaar Vlaamse Beweging 1914-1939*, dl. II, Antwerpen, 1971.

GERARD (E.), *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, 1985.

HASQUIN (H.), "De liberalen en de Waalse Beweging", in: H. HASQUIN en A. VERHULST (eds.) *Het liberalisme in België: tweehonderd jaar geschiedenis*, Brussel, 1989, p. 229-240.

HÖJER (C.-H.), *Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940*, Uppsala, 1946.

HUYSE (L.), "De taalkwestie sociologisch bekeken", II dln., in: *Ons Erfdeel*, XVI, 1973, 1, pp. 35-44, 2, pp. 5-14.

KESTELOOT (Cha.), "Mouvement wallon et identité nationale", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1993, nr. 1392.

LOTHE (J.), "Les débuts du mouvement wallon", in: H. HASQUIN (ed.), *La Wallonie, le pays, les hommes. Histoire-économies-sociétés*, dl. II, Bruxelles, 1976, p. 191-210.

SIEBEN (L.), "De Brusselse problematiek tijdens het interbellum. Een schets aan de hand van de taalwetgeving", in: *Taal en sociale integratie*, dl. XI, 1989, Brussel, pp. 33-45.

SIEBEN (L.), "Gemeenten op de wip tussen Vlaanderen en Brussel. Een bijdrage tot de ontstaansgeschiedenis van de randgemeenten (1900-1940)", in: E. WITTE (ed.), *De Brusselse rand*, Brussel, 1993, pp. 145-167 (Brusselse thema's, dl. I).

VAGMAN (V.), "Le mouvement wallon et la question bruxelloise", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1994, nrs. 1434-1435.

VAN AKEN (W.), *De taalwet op de overheidsadministraties van 1921. De genese van een significante wettekst*, KULeuven, 1998 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, sectie geschiedenis).

VAN GINDERACHTER (M.), *De politieke partijen en de taalwetgeving. Een argumentatie-analyse van de Kamerdebatten (1873-1963)*, RUGent, 1998 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, sectie geschiedenis).

VAN GINDERACHTER (M.), "Katholiek = Vlaamsgezind? De katholieken en de taalwet-Coremans van 17 augustus 1873", *Wetenschappelijke Tijdingen*, LVIII, 1999, nr. 2, pp. 87-118.

VAN GOETHEM (H.), "Taalpolitiek en staats hervorming", in: G.A.R. DE SMET (ed.), *De geschiedschrijving van de Vlaamse Beweging sinds 1975. Handelingen van het Colloquium op 24/10/1992 te Antwerpen n.a.v. de 50e jaargang van Wetenschappelijke Tijdingen en de 10e jaargang nieuwe stijl*, Gent, 1993, pp. 7-20.

VAN MOLLE (P.), *Het Belgisch parlement 1894-1969*, Ledeberg-Gent, 1969.

VAN VELTHOVEN (H.), *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden, Kortrijk-Heule*, 1982.

VAN VELTHOVEN (H.) en WITTE (E.), *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, 1998.

VERMOTE (G.), *De Vlaamse Beweging in de Antwerpse, Nederlandstalige dagbladpers 1919-1932*, RUGent, 1989 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, sectie geschiedenis).

WILLEMSEN (A.W.), "Het Vlaams-nationalisme als machtsfactor in de Belgische politiek tussen de twee wereldoorlogen", *Res publica*, 1962, IV, pp. 401-408.

WILLEMSEN (A.W.), *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, 1969.

WILLEMSEN (A.W.), "De Vlaamse Beweging", dl. I, in: *Twintig eeuwen Vlaanderen*, dl. IV, Hasselt, 1974.

WILLEMSEN (A.W.), "De Vlaamse Beweging", dl. II, in: *Twintig eeuwen Vlaanderen*, dl. V, Hasselt, 1975.

WILLEMSEN (A.W.), "Liberalisme en Vlaamse Beweging vóór 1914", in: *Gedenkboek 125 jaar Willemsfonds 1851-1976*, Antwerpen, 1976, pp. 153-165.

WILS (L.), *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*, dl. I, Leuven, 1977.

WILS (L.), *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*, dl. II, Leuven, 1985.

WILS (L.), *Van Clovis tot Happart*, Leuven, 1992.

WILS (L.), "Belgium on the path to equal language rights up to 1939", in: S. VILFAN, G. SANDVIK and L. WILS (eds.), *Ethnic groups and language rights*, Aldershot-New York, 1993, pp. 17-39 (Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850-1940, III).

WILS (L.) (1994a), "Bormsverkiezing en Compromis des Belges: het aandeel van regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen", in: L. WILS, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis. Historische opstellen, gebundeld en aangeboden aan de schrijver bij het bereiken van zijn emeritaat als hoogleraar aan de KU Leuven*, Leuven, 1994, pp. 321-383.

WILS (L.) (1994b), "De historische verstrengeling tussen de christelijke arbeidersbeweging en de Vlaamse Beweging", in: L. WILS, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis. Historische opstellen, gebundeld en aangeboden aan de schrijver bij het bereiken van zijn emeritaat als hoogleraar aan de KU Leuven*, Leuven, 1994, p. 241-257.

WILS (L.) (1994c), "De verhouding tussen Vlaamse beweging en arbeidersbeweging in Gent", in: L. WILS, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis. Historische opstellen, gebundeld en aangeboden aan de schrijver bij het bereiken van zijn emeritaat als hoogleraar aan de KU Leuven*, Leuven, 1994, p. 175-197.

WILS (L.) (1994d), "Verleden en toekomst van een natie", in: L. WILS, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis. Historische opstellen, gebundeld en aangeboden aan de schrijver bij het bereiken van zijn emeritaat als hoogleraar aan de KU Leuven*, Leuven, 1994, p. 450-473.

WILS (L.), "Mouvements linguistiques, nouvelles nations?", in: A. DIECKHOFF (ed.), *Belgique: la force de la désunion*, Bruxelles, 1996, pp. 47-83.

WILS (L.) (1998a), "Bestuur", in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, dl. I, Tielt, 1998, pp. 474-486.

WILS (L.) (1998b), "Cauwelaert, Frans Van", *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, dl. I, Tielt, 1998, pp. 696-703.

WILS, (L.) en GERARD (E.), "Het ACW, de katholieke partij en de taalwetgeving 1929-1932, deel II", *Wetenschappelijke Tijdingen*, LVI, 1997, 1, p. 3-24.

WITTE (E.), "'Faciliteiten' voor taalminderheden in de Brusselse rand. Een analyse van hun totstandkoming (1962-1963)", in: E. WITTE (ed.), *De Brusselse rand*, Brussel, 1993, pp. 168-209 (Brusselse thema's, dl. I).

WITTE (E.), "Hertoginnedal 1963-1988. Ontstaan en evolutie van een taalcompromis", in: *Het probleem Brussel*, II, Brussel, 1989, pp. 19-36 (Taal en sociale integratie, XI).

WITTE (E.), "Het debuut van het liberale flamingantisme in de hoofdstad", *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XXVII, 1973, pp. 311-353.

WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.) en MEYNEN (A.), *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 1997 (6de herziene druk).

Lutte de pouvoir à propos des lois sur l'emploi des langues en matière administrative dans le parlement belge (1878-1921-1932)

MAARTEN VAN GINDERACHTER

RÉSUMÉ

Jusqu'au milieu du 20e siècle, la législation linguistique constitue l'instrument par excellence dont les autorités publiques se servent pour attaquer le problème belge des nationalités. Le présent article s'attache à la genèse des lois sur l'emploi des langues en matière administrative de 1878, 1921 et 1932, par une lecture attentive des Annales parlementaires de la Chambre des Représentants et par une analyse des votes de cette assemblée. Il se focalise non seulement sur l'évolution interne de la législation, mais aussi sur l'apport des partis politiques et sur le conflit mené, via les lois sur l'emploi des langues dans l'administration, pour l'obtention du pouvoir au sein de l'Etat belge.

Lors de l'approbation de la première de ces lois, en 1878, il semble que le mouvement flamand ne soit pas en mesure d'imposer l'usage du néerlandais aux niveaux élémentaires de l'administration en raison de son recrutement petit-bourgeois, de sa faiblesse idéologique et de son intégration insuffisante dans les lieux de décision belges. La liberté des langues, un des mythes fondateurs de la Belgique, envoûte encore ses partisans comme ses adversaires. Les flamingants sont, il est vrai, plus nombreux au sein du parti catholique que dans le parti libéral, mais le sommet de la première formation – gouvernement inclus – est favorable à la langue française. Dans l'opposition libérale apparaît déjà un certain wallingantisme, mais ce dernier s'inspire davantage de considérations de politique partisane que de mobiles communautaires: les lois linguistiques en faveur du "flamand" favoriseraient l'hégémonie cléricale en Flandre. La position des rares électeurs censitaires flamingants peut s'avérer décisive lors des scrutins: elle explique la promulgation d'une loi sur l'emploi des langues, malgré les réserves des deux partis.

Les cartes sont distribuées tout autrement lors du vote de la deuxième loi sur l'emploi des langues en matière administrative, en 1921. Hormis quelques "fransquillons" libéraux, tous les membres flamands de la Chambre plaident pour une néerlandisation complète, en ce compris les socialistes flamands, qui adoptent une position diamétralement opposée à celle de leurs camarades de parti wallingants. La prétention francophone à un monopole du pouvoir est combattue avec succès par le mouvent flamand. Depuis la fin du 19e siècle, il est vrai, les flamingants ont fortement relativisé l'importance de la liberté des langues comme ciment de la Belgique et la différence linguistique s'est inscrite toujours plus au centre de leurs préoccupations. De surcroît, le mouvement flamand jouit d'une base de masse potentielle, grâce à la démocra-

tisation du droit de suffrage introduite après la Première guerre mondiale. La souillure activiste, qui colle à la peau du mouvement flamand, contraint cependant les flamingants à tolérer que le français ne soit pas interdit dans les administrations flamandes. En contrepartie, le bilinguisme individuel devient obligatoire dans les administrations centrales de l'Etat, de sorte que la part des néerlandophones augmente dans les services publics. Pareille situation est mal accueillie par les députés francophones et wallons, qui sentent décroître leur emprise sur l'Etat. Bien qu'ils soient convaincus du bilinguisme de la Flandre, les députés catholiques wallons accueillent les exigences flamingantes avec le plus de bienveillance. Cependant, sitôt que la pression du mouvement wallon devient trop forte, ils se rangent derrière les wallingants libéraux et socialistes.

En 1932, le néerlandais devient la seule langue de l'administration en Flandre. L'élection de Borms et le scrutin législatif de 1929 manifestent clairement que, dans certaines circonstances, le mouvement flamand peut compter sur un soutien massif de l'électorat. La néerlandisation des administrations communales et provinciales a progressé depuis 1921, de sorte que ce même mouvement peut s'appuyer sur une base engagée. Bien qu'ils n'acceptent pas cette solution de gaieté de coeur, la plupart des députés wallons considèrent aussi qu'une Flandre officiellement reconnue comme unilingue d'expression néerlandaise est une issue inéluctable. Par crainte d'îlots linguistiques flamands en Wallonie, ils sacrifient les "fransquillons" de Flandre et la liberté des langues, lesquels ne sont plus défendus ouvertement que par quelques libéraux. Les parlementaires wallons, en ce compris les démocrates chrétiens, mais à l'exclusion des autres catholiques, se distinguent par leur wallingantisme. Enfin, le POB ne parvient à surmonter sa division sur la question linguistique qu'en 1932.

The Belgian Parliament and the struggle for linguistic laws governing the administration (1878-1921-1932)

MAARTEN VAN GINDERACHTER

SUMMARY

Until the middle of the twentieth century, Belgian authorities used language legislation to tackle the Belgian nationalities' problem. This article focuses on the genesis of the linguistic laws governing the administration of 1878, 1921 and 1932. The analysis is based on a close reading of the Minutes of the House of Representatives and of the votes cast by the MP's. The internal evolution of the legislation, the role played by the political parties and the broader struggle for power in the Belgian state are focused on. Within the parties three groups fought for dominance: the Flemishminded who wanted to give Dutch a larger share in the Belgian administration, the Frenchminded who rejected every measure that did not recognize French as the dominant official language of state, and the Walloonminded who refused to vote any law detrimental to Wallonia and the employment of Walloons in the administration. Up to 1925 Frenchminded and Walloonminded fought for a bilingual (Dutch-French) Flanders. Afterwards, the Walloonminded gave up the francophone minority in Flanders (10% of the population) because they feared a reciprocal legislation which would give rights to Dutchspeaking people in Wallonia.

When the first language law governing the administration was passed in 1878, the Flemish movement was still weak. It had no appeal beyond a limited circle of petty-bourgeois, no clear ideology and no representatives in the Belgian power centres. Little wonder that the 1878 law did only order the use of Dutch for central administrations in some limited cases. Freedom of language, one of the founding myths of Belgium, still had a firm grip on the minds of supporters and adversaries of the Flemish movement. Although the Flemishminded were more numerous in the catholic than in the liberal party, the catholic party leadership, including the government, was Frenchminded. The liberal protest against the 1878 law had some Walloonminded characteristics, even though the official Walloon movement would only arise after 1885. The liberals feared that language laws favouring Dutch would only strengthen the political hegemony of the catholics in Dutchspeaking Flanders. In spite of the reserve in both parties the 1878 law was voted because the few Flemishminded voters could decide the national elections.

In 1921, when the second language law governing the administration left parliament, the situation had changed considerably. Apart from some French-

speaking Flemish liberals, all Flemish MP's were in favour of Dutch as the only administrative language of Flanders. Since the end of the 19th century the Flemish movement had succeeded in minimalizing the importance of freedom of language as the bonding element of Belgium. Instead, the language difference between Flanders and Wallonia had become central to its ideology. The introduction of universal male suffrage after World War I had also created a potential mass following for the Flemish movement. However, its bad reputation, because of the collaboration of a minority of Flemishminded with Germany, had temporarily weakened the movement. Consequently, the 1921 law did not prohibit the use of French in Flemish administrations. In exchange for this, all personnel of central administrations had to be bilingual (Dutch-French) so that the number of Dutchspeaking Flemish civil servants would increase. Frenchspeaking and Walloon MP's of the liberal and socialist parties were dismayed because they felt their grip on the state loosen. The Walloon-catholic MP's tended to favour Flemish demands as long as they were not pressured by the Walloon movement.

In 1932 Dutch became the sole administrative language of Flanders. The 1929 elections, which were a triumph for Flemish nationalists, made it clear that (under very specific circumstances) the Flemish movement did have a mass following. As a result of the 1921 law it also had some very committed supporters in the city and provincial administrations. It had become clear to the majority of Walloon representatives that an exclusively Dutch administration in Flanders was inevitable. They only gave in however because the other way out was a reciprocal language legislation. All Walloon MP's, including the christian democrats but not the conservative Walloon catholics, proved very Walloonminded. The socialist party had at last succeeded in rallying all its MP's around a solution for the language problem.